

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Біографістика як один із новітніх напрямків дослідження історико-літературних досліджень	6
1.1 Розмежування понять «біографія», «біографіка», «біографістика»	6
1.2 Розвиток і формування біографіки як науки	13
1.3 Джерела біографічних досліджень	25
Розділ II. Біографія Тараса Шевченка крізь призму літературного бачення	42
2.1 Період життя та творчості Кобзаря від звільнення і до арешту у романі Леоніда Смілянського «Поетова молодість»	42
2.2 Відображення періоду перебування Тараса Шевченка в Оренбурзі та Орській фортеці у романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»	59
Розділ III. Художнє зображення життєвого шляху Івана Франка у літературі (на прикладі роману Петра Колесника «Терен на шляху» та повісті-есе Романа Горака «Тричі мені являлася любов...»)	77
Висновки	96
Список використаних джерел	98

ВСТУП

Життя кожної окремої людини – неповторне у своїй багатогранності та різноманітності подій. Те ж саме можна сказати і про життя видатних особистостей, кожна з яких зробила величезний вклад у культуру українського народу. Дуже часто життєвий та творчий шлях таких особистостей стає об'єктом дослідження не лише науковців, а й літераторів. Тоді й постає таке неповторне та самобутнє явище літератури як біографічна проза. Беручи за основу своєї творчої розробки життєвий шлях певної особи, автор найчастіше висвітлює лише якийсь певний період, найяскравіший, той, який був ознаменований найвищим злетом думки.

Актуальність магістерської роботи. Біографічна проза є відносно новим напрямом у літературі, а тому й малодослідженим. Саме це й зумовило актуальність нашої розвідки. На сучасному етапі розвитку літературної думки та посиленого інтересу до маловідомих сторінок життя відомих діячів культури біографічна проза стає могутнім джерелом осмислення життєвого та творчого шляху конкретної особистості.

Мета дослідження – охарактеризувати біографістику як новітній напрям історико-літературних досліджень, простежити етапи формування біографістики як науки, дослідити, здійснити комплексний аналіз творів біографічного спрямування.

Відповідно до мети було поставлено такі конкретні завдання:

- простежити генезу і основні складові еволюції біографістики як науки;
- дослідити розвиток біографічних досліджень, схарактеризувати стан їх вивчення;
- проаналізувати джерельну базу біографічних творів;
- висвітлити систему художнього відображення біографії Тараса Шевченка на прикладі романів Леоніда Смілянського «Поетова молодість» та Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»;
- охарактеризувати художнє висвітлення життєвого шляху Івана

Франка у романі Петра Колесника «Терен на шляху» та повісті-есе Романа Горака «Тричі мені являлася любов...»;

- встановити місце та роль біографічної прози у вітчизняному письменстві.

Об'єкт дослідження – біографічна проза кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – текстовий літературознавчий аналіз біографічних романів Леоніда Смілянського, Зінаїди Тулуб, Петра Колесника, Романа Горака.

У магістерській роботі застосовано системно-функціональний підхід до вивчення літературних явищ, використано проблемно-тематичний, історико-порівняльний, культурно-історичний, описовий **методи дослідження**. Такий комплексний підхід забезпечує проведення всебічного аналізу обраної проблеми.

Теоретико-методологічну основу магістерської роботи склали праці Ю. Вернік, Н. Любовець, С. Ляшко, В. Попика, В. Чишка. Певною теоретичною основою магістерської роботи стали також дослідження Н. Марченко, В. Петрикової, Д. Стуса, О. Яценка, в яких склалася концепція визначення термінів біографіка та біографістика, а також виокремлено джерела та фактори формування цієї галузі літератури. Використано також праці провідних дослідників, у яких спостерігаються нові підходи до висвітлення проблем, порушених у магістерській роботі, зокрема праці І. Басса, П. Зайцева, Б. Лепкого, Р. Горака, Л. Студьонової, та ін.

Практичне застосування. Результати магістерської роботи можуть бути використані при написанні курсових робіт, підготовці та проведенні уроків позакласного читання.

Апробація результатів магістерської дослідження. Основні результати магістерської роботи доповідалися на щорічній звітній науковій конференції викладачів, аспірантів та студентів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.(травень, Вінниця, 2018)

У збірнику наукових праць «Літературознавчі студії» опубліковано одноосібну статтю «Літературна біографіка та біографістика як різновиди сучасної мемуарної прози». (Вінниця, 2018)

За змістом роботи підготовлено статтю на тему: «Новітні напрямки розвитку сучасної мемуарної прози», апробовану на міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний вимір філологічних наук», яка відбулася у м. Львові 20-21 липня 2018 р.

За результати проведеного дослідження було підготовано доповідь «Розвиток автобіографії як жанру в українській модерній літературі», яку було виголошено на VI Всеукраїнській науковій конференції із серії «XX століття: від модерності до традиції» на тему: «Постать Миколи Євшана в контексті розвитку українського модернізму». (жовтень, Вінниця, 2018)

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаної літератури, що нараховує 81 позицію. Загальний обсяг роботи – 104 сторінки, з них – 90 сторінок основного тексту.

Розділ 1. Біографістика як один із новітніх напрямків дослідження історико-літературних досліджень

1.4 Розмежування понять «біографія», «біографіка», «біографістика»

У наш час у працях істориків та у сфері практичної біографічної інформації спостерігається відчутна варіативність використання термінології, пов'язаної з теоретичними й методичними засадами біографічних досліджень, науково-видавничою роботою та формуванням у цій галузі електронних інформаційних ресурсів, визначенням жанрів біографічних видань. Ідеться про такі базові поняття історико-біографічних студіювань, як широко використовувані у вітчизняній науковій літературі та інформаційній практиці – «біографія», «біографіка», «біографістика», «біобібліографія» та ціла низка похідних від них, наприклад, пара «біографічний словник» – «біобібліографічний словник» (або довідник), «біографічна інформація», «біографічні відомості», «біографічні дані» та українські терміни – «персоналія», «персональні дані», «ресурси біографічної інформації», смислове наповнення яких на практиці виявляється доволі різним.

Така неусталеність термінології, розпливчастість понятійного ряду нерідко вносять плутанину в розуміння об'єкта й самого предмета та проблемно-тематичного діапазону біографічних досліджень, ускладнює осмислення їх цілей і завдань, сприйняття змісту наукових студій, викладених у них ідей та практичних рішень, визначення видового, жанрового різноманіття біографічних праць і публікацій. Зазначені питання давно вже обговорюються у середовищі фахівців, які займаються теорією й методологією біографічних досліджень, проблемами біобібліографії, зокрема й у спеціалізованому Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Однак до цього часу лише окремі аспекти вживання і трактування наукової термінології, її змістового наповнення знайшли відображення у фахових публікаціях

зарубіжних і вітчизняних дослідників – філософів, культурологів (О.Валевський, Ю.Лотман, І.Беленький, Б.Дубін), істориків і представників суміжних, зокрема бібліотечних, соціально-комунікаційних (І.Петровська, В.Чишко, С.Ляшко, В.Попик, Т.Добко, В. Бездрабко, Г. Швецова-Водка, О.Яценко) дисциплін. [57, с. 123]

Вихідне поняття, що відкриває весь термінологічний ряд у біографічних дослідженнях – «*біографія*» (у тому випадку, коли ми розуміємо його як безпосередній за своїм смисловим наповненням відповідник всеохоплюючому англійському історико-філософсько-культурологічному «*Biography*»). Саме в такому найбільш широкому контексті «*біографію*»-«*Biography*» можна розглядати як історико-культурологічне явище, що об'єднує різні види, роди й типи біографічного дослідження, що склалися історично», предмет і напрям літературної та наукової діяльності й саме мистецтво створювати життєписи. Таке визначення на початку бурхливого відродження біографічних досліджень у нашій країні запропонував В.Чишко, і воно дійсно найбільше наблизилося за комплексністю й усеосяжністю до усталеного в європейській і світовій науці «*Biography*». Останнє поєднує філософське та культурологічне розуміння біографії як індивідуального шляху особистості, наративну форму його відображення, літературний жанр біографічної творчості, напрям дослідницької роботи науковців і його осмислення, вивчення в історичній науці, теорію й методику, спрямування видавничої та інформаційної діяльності, а також розділ систематизації друків біографічного змісту в бібліотечній і книготорговельній практиці. За своїм високим узагальнюючим характером поняття «*біографія*» – «*Biography*» знаходяться на одному рівні з такими понятійними парами в українській та англійських мовах, як «історія» – «*history*» або «література» – «*literature*».

Проте, можливо, саме через цю всеохоплюючу синкретичність поняття «*біографія*,» як калька з такого поширеного в англійськомовному світі терміна в українській науковій культурі, дослідницькій, видавничій та інформаційній практиці органічно не прижилося. У нашій країні воно

практично невикористовується нині в такому широкому плані в методологічному арсеналі історичних досліджень, або вживається лише як данина традиції, в історіографічних оглядах. Причин тому декілька. По-перше, термін «*біографія*», як узагальнюючий для всього напряму наукової й літературної творчості та інформаційної практики, не мав органічного укорінення у віковій українській інтелектуальній, історичній та культурологічній думці. По-друге, у сучасній вітчизняній традиції вже склалися інші понятійні ряди, більш диференційовані, а тому звичні для використання.

Велику роль у цьому відіграла ще одна обставина – давнє поширення в російській, а потім і радянській суспільній думці та науковій літературі більш конкретизованого розуміння *біографії* як жанру наукової й літературної творчості, а також *життєпису* конкретної людини (під котрим традиційно розуміється відтворення на основі фактів і документів життя та діяльності особи в контексті суспільних умов епохи, чи репрезентація в науковій, художній літературі специфіки окремого людського життя), створеного іншими авторами, або нею самою (*автобіографія*). При цьому відчутно переважало ставлення до «*біографії*» як до жанру, що покликаний відображати зміст життя окремої особи з позиції соціальної історії й філософії (тобто як до джерела первинної соціологічної інформації), або ж демонструє читачам суспільно-значущий, нормативний для наслідування результат її діяльності. Із пріоритету соціальної обумовленості *біографії* виросло нині й розуміння «*колективної біографії*» як узагальнення спільної долі цілих поколінь, певних суспільних груп. У науковій літературі іноді використовується також поняття «*прагматичної біографії*», що позначає тип документальної біографії, побудованої за принципом лінійно-хронологічного опису основних подій життя героя, знову-таки крізь призму соціального. Нині до вжитку українських дослідників-біографістів поволі входить ще один, новий, недостатньо визначений за своїм змістовим наповненням термін – «*біограма*», запозичений із природничих наук (буквально з грецької – «запис життя»). Одним із

можливих тлумачень його є фіксація в найбільш значимих для суспільної свідомості окресленнях найсуттєвіших ознак і віх життєвого шляху особи.[57, с. 124-125].

Об'єктом української літературної біографіки є біографічні твори. Як зазначає В. Чишко, термін «біографіка» як літературна біографічна творчість і як мистецтво писати художню біографію цілком може бути прийнятним для літературознавства з його специфічними методами пізнання особистості. Але й там цей термін не є однозначним. Розуміючи прикладний зміст терміна «біографіка», не всі історики літератури користуються цим поняттям. Переважна більшість оперує терміном «біографія» як комплексним явищем, що включає й методика, й критику

Зміст поняття «*біографістика*» як дисципліни, що вивчає історію, теорію та практику історико-біографічних досліджень як галузі історичної науки, є значно ширшим, оскільки охоплює не лише власне біографію особистості як окремий вид наукової та художньої творчості, а й усю сукупність біографічних джерел, біографічних досліджень і різновидову біографічну продукцію.

В. Попик розширює і доповнює це твердження, зауважуючи, що біографістика – спеціальна історична дисципліна і галузь історичної науки, яка досліджує історію розвитку, теоретико-методологічні, методичні, джерелознавчі та практично-прикладні проблеми біографічних досліджень, зокрема створення наукових біографій, укладання біографічних словників і довідників, різноманітні види біографічної та біобібліографічної продукції, а також еволюцію історико- та літературно-біографічної творчості, як явища культури та суспільного життя. Термін «біографістика» набув поширення у 70-х рр. ХХст., проте остаточне утвердження біографістики, як самостійної історичної дисципліни, відбулося в Україні у 90-х рр. Упродовж останнього десятиліття біографістикою в широкому розумінні нерідко іменують все, що належить до сфери історичних та літературних біографічних досліджень, а

також популярних біографічних публікацій, які не мають жодного відношення до науки [57, с. 126].

Під «біографістикою» розуміють винятково спеціальну історичну дисципліну й галузь історичної науки. Її предметною областю виступає біографічне знання як історично сформований феномен. Біографістика – теоретичне та методичне підґрунтя наукових біографічних студій, а у широкому розумінні – також дисципліна, покликана вивчати й узагальнювати досвід біографічної творчості як явища культури та суспільного життя, що за своїм змістом виходить далеко за межі науково-дослідницької діяльності. Предметом *біографістики* як наукової дисципліни є вивчення історії розвитку та узагальнення досвіду біографічних досліджень, опрацювання їх теоретико-методологічних, методичних, джерелознавчих та практично-прикладних проблем (зокрема щодо написання наукових біографій, укладання біографічних словників і довідників, підготовки різноманітних видів біографічної та біобібліографічної продукції, формування електронних ресурсів біографічної інформації), а також осмислення еволюції історико- й літературно-біографічної творчості як явища культури та суспільного життя. Об'єктом дослідження в *біографістиці* виступають різноманітні результати багатовікового поступу світової *біографіки*: опубліковані наукові праці, літературні біографії, словники й довідники, біографічні сегменти енциклопедій, збірники біографій, біобібліографії, праці з генеалогії та інших суміжних дисциплін тощо.

Із *біографістикою* тісно пов'язана ціла низка спеціальних історичних дисциплін, насамперед *генеалогія*, *геральдика*, *іконографія*, *просопографія*, *мемуаристика*, *біобібліографія*, *бібліотеко-*, *архіво-*, *музеєзнавство*, *некрополістика*. Вона має розгалужені міждисциплінарні зв'язки також із краєзнавством, регіональною, етнічною, «усною» історією, психологією, а також зі соціологією й літературознавством (обидві науки мають так званий «біографічний метод», який зовсім по-різному розуміють), політологією, довідковою видавничою справою, науково-інформаційною сферою. Дедалі більше місце у

сучасній біографістиці починають займати теоретичні та прикладні проблеми формування електронних біографічних науково-інформаційних ресурсів. Нові можливості оперування значними масивами біографічних даних представників різних сфер людської діяльності, що формуються завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій, відкривають шлях для їх використання з метою історико-соціологічного аналізу явищ минулого (так звана «біографічна історія» як складова соціальної історії). [59, с. 23]

Упродовж останніх десятиліть нового поштовху здобуло вивчення проблем біографічної творчості, жанрів біографій, методичних засад роботи над ними. Значна увага знову приділяється питанням, що вважати «науковою біографією» – біографію вченого, або ж діяча з будь-яких сфер суспільного життя, але створену на засадах науковості. Те саме стосується «літературної біографії». Остаточних відповідей на ці питання поки що немає, але у сучасній українській науці переважає думка, що під «науковою біографією» слід усе-таки розуміти дослідження науковця, а «художню біографію» вважати типом біографії, головним предметом якої виступає мистецьке зображення історії життя реальної особи.

В українській науковій культурі та працях українських дослідників нові світоглядні віяння майже одночасно втілилися у використання як широкого узагальнення замість терміна «біографія» поняття «біографіка». Сталося так, що воно перейняло на себе майже все смислове навантаження англійського «*biography*», що не позбавило понятійний ряд суперечливості. Одна з найвідоміших у вітчизняній науці періоду незалежності праць, присвячених філософському осмисленню біографії як літературного жанру та особливому типові історичного дослідження, мала назву «Засади біографіки». Її автор, О.Валевський, і в інших студіях визначав *біографіку* як окрему дисципліну гуманітарного циклу. На противагу йому В.Чишко співвідніс зміст термін «біографіка» лише з літературною біографічною творчістю та мистецтвом писати художню біографію, а тому вважав його прийнятним суто для

літературознавства. Натомість не менш знайому всім дослідникам-біографістам, неодноразово перевидану працю знаної російської авторки, архівіста й джерелознавця І.Петровської, присвячену винятково аналізу джерел біографічних даних, теж було озаглавлено «Біографіка». Останнє повністю відповідає розумінню «*біографіки*» у сучасній російській науці як такої, що охоплює своїм змістом теорію та практику біографічних досліджень, біографічного джерелознавства.[57, с. 126].

Отже, одночасно з вивченням окремих людських життів, *біографістика* оперує сукупністю біографічних даних, яка робить можливими широкі узагальнення, типологізацію життєвого шляху цілих поколінь, соціальних і професійних груп, що створює можливість глибинного вивчення суспільства тієї чи іншої доби, його зовні прихованої, «внутрішньої» історії (наприклад, зміни у широкого загалу, великих груп населення ціннісних орієнтирів, соціальних інтересів, політичних переконань). У цьому розумінні великі масиви біографічних відомостей можна порівняти із сукупністю експериментальних даних в інших науках. Формування сучасних електронних баз і банків біографічної інформації, забезпечених новітніми засобами навігації, чи не вперше створює сприятливі умови для аналізу й систематизації біографічних матеріалів за різноманітними ознаками, наприклад хронологічними, регіональними, соціальними, політичними, етнічними, конфесійними, освітніми, професійними параметрами. Здобутки біографістики слугують розвитку всього циклу соціальних і гуманітарних дисциплін, у тому числі історичної науки, літературо-, мистецтвознавства, культурології, педагогіки, політології, а також наукознавства, історії науки й техніки та різних галузей господарства, військової справи тощо. Такого роду студії теж потребують вироблення спеціальних теоретичних і методичних засад, застосування тонкого дослідницького інструментарію, а отже – постійного вдосконалення понятійного апарату.

1.5 Розвиток і формування біографіки як науки

Проблема ролі особистості в історії як такої та в історії літератури зокрема виникла не сьогодні. Починаючи від «Порівняльних життєписів» Плутарха і «Життя дванадцяти цезарів» Г. Транквілла, що продовжилась традицією античної розповіді про «акме», в якій центральне місце приділялося періодові «розквіту особистісних потенцій персонажа», а сам життєпис не виходив поза їх чітко окреслені хронологічні межі. Культурологічний контекст повністю залишався поза увагою біографа. Індивідуальність розумілася переважно як неординарність, що допомагала людині виявити себе.

Античну традицію біографічної оповіді продовжив жанр агіографій та житійної літератури періоду середніх віків. У процесі розвитку головна увага спрямовувалася на форму строгої духовної бітійної оповіді, що поступово розширювалася численними документальними матеріалами та свідченнями інших людей про реальний життєвий шлях героя.

Паралельно з розвитком суспільства жанр біографії продовжує розвиватися у напрямку розуміння особистості як феномена-діяча у загальній палітрі суспільно-політично-культурних процесів, у всій складності та взаємовпливах, що їх зазнає особистість у своїх взаємостосунках з суспільством, з одного боку, і, з іншого, – у впливі успішних прикладів інших самореалізацій на вибір життєвих стратегій суб'єктів-наступників, які за цією моделлю здійснюють успішну реалізацію своїх індивідуальних прагнень і, відтак, успішні біографії відомих людей здійснюють ніби зворотний вплив на реальну історію. Поступово ці процеси призводили до переоцінки і зростання ваги окремого індивіда в суспільстві. Такі зміни в свідомості людей відбилися й на гуманітарній науці, яка у середині XVIII століття підійшла до межі, за якою починається доба так званих «нових часів», що певною мірою засвідчило і постання «Нової біографії»[76, с. 30].

Національна культура, з точки зору її історичної сталості, завжди тяжіла до персоналізації. Домінування цього важливого принципу позначилось в

епoxy європейської культури Нового часу, особливо – в епоxy Просвітництва. В ідейно-світоглядних концепціях епоxy ознака «персоналі» була пов'язана з формуванням інтелектуальної культури націй, оскільки в суспільстві формувались нові ціннісні орієнтири відносно місця та призначення науки. Така позиція відносно ролі індивідуалізованої інтелектуальної діяльності співпадає з точкою зору істориків, які досліджують історіографічні проблеми, що стосуються зародження теорії біографії в європейській науці. Поєднання філософії інформаційного суспільства з суто галузевими дослідженнями наукової біографістики дає можливість поширити значимість останнього, в межах напряму суто історичної науки, до рівня методології українознавства, особливо щодо концепції національного образу інформаційного простору в сучасному глобалізаційному світоустрої.

Еволюція біографічної традиції в інтелектуальну біографію наукових комунікацій в епоxy Просвітництва співпала з оформленням національних культур в Європі в їх модельній статичній цілісності. Персона (індивід) в умовах національного соціуму отримує функціональне призначення «творця історії» через відносини взаємозв'язку з історією та взаємовпливу на історію. Домінуючий складник науки в національній культурі визначила індивідуальність ученого запорукою удосконалення та модернізації суспільства в напрямі науково-технічного прогресу. Наука стає виключно біографічною, оскільки індивідуальність ученого забезпечує створення нового знання, володіння цією інтелектуальною власністю, ідентифікацію себе в наукових комунікаціях, виконуючи культуротрансляючу функцію. Саме з епоxy Просвітництва зберігається елітарність наукового знання в його ціннісному еквіваленті культурного образника нації. Персона вченого стає носієм інформації вищої ціннісної орієнтації, тим самим закладаючи підґрунтя для сучасного інформаційного суспільства як довершеної форми інтелектуальної культури на цьому етапі цивілізаційного розвитку.

Повертаючись до історії культури Нового часу, в якому домінувала інтелектуальна культура, слід звернути увагу на два взаємопов'язані явища в науковому просторі. З одного, боку, розпочалась організація академії наук в Європі, з іншого – персоналізація інтелектуальної діяльності в межах академічних інститутів етнічних держав. За узагальнюючим висновком відносно своєрідності культурогенезу в епоху Нового часу, в Європі в XVII-XIX ст. уточнюються етнонаціональні особливості науки в державних формуваннях, які допомагають сформувати системне бачення відносно ролі біографічного компонента наукових комунікацій в знанні про націю. Стосовно України – це біографічний літопис українознавства.[56, с. 492-493].

Одна з перших біографій в українській літературі з'являється десь у 1500-ті роки. Період, коли з різних причин українська література в цілому є доволі «незначним» явищем, яке ж до того важко вичленовується у щось відрубне, і значною мірою належить не одній, а кільком традиціям (україно-білоруській, польській, російській і т. ін.), а головний інтерес суспільства зацентровано довкола унійної полеміки. Відтак немає нічого дивного в тому, що, поза яскравим літературним спадком Івана Вишенського, маємо досить одноманітне літературне тло, покликане швидше відтінити генія, аніж зацікавити сьогоденного читача. Однак і в цьому, переважно духовному, а не світському контексті, маємо «Муку Христову» з життєписом Пілата (переклад із західних літератур) та численні приклади середньовічних агіографій, що піддавалися частковій переробці при перекладах.

Однак все це – запозичення з чужого, а що ж своє? При уважному вивченні та осмисленні літературного матеріалу XVI століття елементи біографії знаходимо всуто українському речитативному епічному жанрі думи: власне саме впродовж XVI-XVII століть такі українські історичні постаті, як: Маруся Богуславка, Самійло Кішка, Іван Коновченко-Удовиченко, які з'являються всупереч загальному тяжінню думи до анонімності, витісняють із психології народу героїв- «богатирів» Володимирського циклу. Це залучення

опоетизованих тареальних історичних персонажів до жанру думи передусім зумовлено потребою витворення національного героїчного образу з підручного матеріалу. Ця ж потреба переосмислення традиції в новотвореному національному дусі зумовила глибоке зацікавлення кийвською добою.

Доба бароко (XVII-XVIII ст.) значно багатша на біографії. І хоча в цей період, як і раніше, основне місце посідають перекладні агіографії та життя святих, маємо значно ширший спектр власне українських протобіографій у жанрах епосу, повісті та, особливо, хроніки. Значне переважання агіографій зумовлено особливостями життєвого устрою, коли найбільше часу для роздумування над життям мали власне ченці, а всі інші посполиті прошарки передусім мушили працювати задля добування хліба насущного.

Окрасою цього періоду слід визнати монументальні 12-томові «Четьи-Минеи» св. Дмитра Туптала, в яких зібрані та в дусі барокових оповідань оброблені давні апокрифічні життя. Цікавою є й переосмислена в християнському дусі історія життя Будди – «Варлаам та Іоасаф».

Багато місця відведено біографіям Хмельницького та Мазепи авторок «Історії русів». У подорожі В. Григоровича-Барського по святих землях значне місце посідають духовні переживання суб'єкта, а це, з певними застереженнями, дає змогу трактувати цю книгу ще й за зразок популярного для бароко жанру автобіографії, не надто поширеного в Україні.[76,с 34-36].

Попри те, що XIX століття стало добою національного придушення та суворої регламентації з боку Російської та й Австро-Угорської імперій, культ романтики спричинив велику цікавість і клопітку працю по визбируванню й публікації народних пісень, дум та хронік. Одночасно з'являється й багато цікавих автобіографічних та біографічних зразків, прозначених романтичними настроями.

Тут слід згадати «Щоденник» Т. Шевченка та «Автобіографію» М. Костомарова як надзвичайно цінні духовні документи середини позаминулого століття. Цілком відповідають біографічним канонам й «Історичні портрети» М. Костомарова, з-поміж котрих виокремлю історично-біографічні портрети князів

Володимира Святого, Володимира Мономаха і Данила Галицького, київського митрополита Петра Могили, а також гетьманів Зіновія-Богдана Хмельницького та Павла Полуботка. І хоча новітні віяння розвитку жанру оминули їх, однак усі подальші портрети цих визначних діячів української історії значною мірою вкорінені в дослідження цього автора та оприлюднені в цей же час українські хроніки та історії. Однак поруч із цими позитивними набутками новий устрій життя призвів до різкого зменшення впливу на українське суспільство інституту кобзарства, яке, витіснене з елітних суспільних кіл, аби зберегтися бодай в орнаментальному вигляді, змушене було пристосовуватися до віянь доби (передусім це стосувалося витіснення з їхнього репертуару історичних дум, кожна з яких у міфологізованій формі містила й протобіографії українських героїв та їх суспільну опінію).

Відтак, оглядаючи історичний проміжок до другої половини XIX ст., можемо зазначити, що хоча біографія як жанр з різних причин і не набула значного поширення в Україні, однак усі європейські віяння в той чи інший спосіб переосмислюся і використовувалися, виходячи з наявних історичних умов та можливостей, елементи та доповнення до інших жанрів. І навіть попри значний імперський культурний диктат, усі новітні європейські методики засвоювалися на нашому ґрунті на пряму, а не лише завдяки московській «трансляції» [76, с. 37].

Україна в історії формування інтелектуальної культури має свої виміри, позначені історією державотворення. Факти історії зумовили «запізніле» входження України в процес інтелектуалізації науки. Якщо у Франції Паризька академія наук була заснована у 1666 р., то Українська академія наук (УАН) – у 1918 р. Історичне відставання України в інституціональному структуруванні науки не є фактом викриття недосконалості етнічної інтелектуальної культури. Навпаки, формування інтелектуальної культури в Україні відзначено своєю локальністю. Етнічні особливості інтелектуальної культури в межах класичної культури формувались Україною (Малоросією) в державному просторі іншого

титульного етносу. Ці особливості позначились, по-перше, на виборі персоналій – творців національної культури, по-друге, – на змістовних ознаках знання, яке напочатку ХХст. вже визначилось через поняття «українознавство», пройшовши етап «малоросіки». Тому біографістика української інтелектуальної культури – більш глибоке історичне поняття, ніж інституціоналізація цієї культури. Персоналізація української культури передувала появі національних інститутів інтелектуальної культури, організація яких реалізувалась тільки в межах новоутвореної держави в 1917 році. За влучним висловом академіка УАН Сергія Єфремова, що досліджував історію українського письменства, період, який передував формуванню академічних організаційних основ української науки, був визначений автором як «оборонний». Біографічна традиція в усьому комплексі українознавства виконувала «оборонні» завдання, якщо узагальнити з точки зору історії наукознавства в Україні функціональне призначення інтелектуальної культури в межах ознак її етнічної приналежності. [56, с. 494].

Співставлення між історією і сучасністю з її ознакою глобалізації, навіть, за таким штучним питанням щодо поняття «персоналі», не завжди на користь історії. Історичний простір розглядається переважно як суто статичний простір. Так вважають представники від кібернетики. Сучасність формує свої погляди на минувшину, які в своїй більшості є скептичними. Але така тенденція притаманна лише носіям «поп-науки» в контексті масової культури, які претендують на статус ідеологів інформаційного суспільства. Без ретельного дослідження емпіричного надбання, що передувало формуванню сучасного інформаційного простору, всі теорії відносно нового типу суспільства стають догматичними. В Україні емпіричне сьогодні переважає в науковому осмисленні інформаційного простору. [56, с. 495].

Звернення до діянь наших далеких попередників, незаслужено забутих і замовчуваних раніше імен, до життєвого і творчого шляху видатних

співвітчизників, історії їх ідейних шукань, здобутків і трагічних помилок, громадянського подвижництва і політичної боротьби, перемог і гірких поразок, ще з перших років «перебудови» 80-х рр. ХХ ст. стало свідченням пробудження суспільства від тривалого сну «безпам'ятства» і історичного нігілізму, прагнення людей до переоцінки цінностей, відновлення багато у чому втрачених зв'язків з віковим досвідом, гуманістичними традиціями і моральними принципами українства. У життєписах діячів минулого сучасний українець шукає духовної опори, необхідної для утвердження його як особистості і громадянина, свідомого будівника своєї долі і долі своєї Батьківщини. Він співвідносить людей минулого з собою. Духовні й інтелектуальні запити сучасних українців спонукують до все нового і нового осмислення, на прикладі життєвого шляху попередніх поколінь, екзистенційної проблеми буття людини в історії своєї країни, її спорідненості з долею свого народу. Для багатьох представників сучасних громадсько-політичних, творчих і ділових еліт ця проблема постає також і як проблема знаходження, розуміння і утвердження самого себе, суспільної значимості своїх дій в органічному зв'язку минулого – сучасного – майбутнього. [61, с 15-17].

Варто нагадати, що процеси національно-культурного відродження, серед яких чільне місце посідало явище, назване сучасниками «відновленням історичної пам'яті народу», на рубежі 80-90 рр. ХХ ст. чи не у першу чергу знаменувалися поверненням з небуття багатьох тисяч імен співвітчизників – забутих у складних перипетіях ХХ ст., або й ретельно замовчуваних. Газетні й журнальні біографічні розвідки і статті тих років були своєрідним закликком до каяття, відродження морального сумління народу, Біографічний жанр став своєрідною зброєю у боротьбі за національну незалежність, утвердження національної ідеї. Дослідникам ще належить повною мірою оцінити роль і значення біографічних публікацій у суспільно-політичних процесах доби боротьби за здобуття незалежності України, розбудову національної державності.

Сьогодні ж можемо впевнено стверджувати – насамперед завдяки «буму» газетних і журнальних біографічних нарисів, документальних публікацій кінця 80-х першої половини 90-х рр. ХХст., здебільшого популярних, далеких від ґрунтовної науковості, романтично забарвлених, вітчизняній історії було повернуто її найважливіший – людський вимір.

У роки незалежності України, особливо десь із середини 90-х рр. ХХ ст. пріоритети вітчизняної біографістики почали поступово змінюватися. На перше місце вийшли завдання осмислення, крізь призму біографій видатних співвітчизників, внеску України у загальнослов'янську, європейську і світову науку і культуру, відстоювання українських пріоритетів, української приналежності багатьох відомих діячів, чий внесок належить історії і культурі кількох народів. По-друге, українським історикам і культурологам, як представникам віднині державницької, політичної нації, належало осмислити як загальнонаціональне надбання спадщину представників усіх племен і народів, суцільних в українській землі від сивої давнини до сучасності.[61, с. 18]

Розмаїття історико-біографічних публікацій 90-х рр. ХХ ст., аналіз конкретних здобутків і недоліків яких не належить до безпосередніх завдань цієї статті, дозволило ввести до наукового обігу багато тисяч нових імен, суттєво розширило уявлення про життєвий і творчий шлях, громадсько-політичну і державну, наукову і культурно-мистецьку діяльність відомих співвітчизників. Водночас, воно сформувало й своєрідну «критичну масу» біографічних матеріалів, наявність якої зробила реальним і життєво необхідним перехід до узагальнення біобібліографічних даних і формування фундаментального вітчизняного біографічного зводу.[61, с.21].

Демократизація інформаційно-видавничої справи та швидкий розвиток новітніх комп'ютерних технологій, методів створення електронних інформаційних ресурсів, постійне вдосконалення прийомів їх організації та наповнення створили сприятливі умови для задоволення як дослідницьких, так і читацьких потреб у галузі історико-меморіальної і

актуальної (сучасної) біографічної інформації. Принципово новими стали технічні можливості розширення кількісних параметрів створюваних і використовуваних інформаційних біографічних ресурсів: забезпечення зручного пошуку і оперування даними. Довідкова історико-меморіальна біографістика, особливоактуальна (присвячена нашим сучасникам) має справу з усе більш «масовим» матеріалом. Застосування новітніх інформаційних технологій зняло протиріччя, що гостро відчувалося впродовж останніх десятиліть: між зростаючими дослідницькими завданнями і пізнавальними інтересами з одного боку та суттєво обмеженими тодішніми технологічними можливостями їх забезпечення (формування паперових картотек, підготовка і видання багатотомних словників і довідників, біобібліографічних покажчиків, розбудова інформаційних баз із застосуванням мікрофіш тощо) з іншого.

Якісні зміни, що відбуваються сьогодні у біографічній справі, зокрема довідковій біографістиці під впливом формування і використання нових комп'ютерних технологій у видавничій та інформаційній справі висунули перед дослідниками і організаторами біографічних інформаційних ресурсів і низку нових проблем. Їх вирішення вимагає високої уваги і ґрунтовних теоретичних та методичних напрацювань, вироблення адекватних дослідницьких і інформаційно-технічних підходів, прийняття зважених рішень у галузі організації та координації науково-інформаційної справи. Йдеться, насамперед, про визначення оптимальних форм і напрямів подальшої роботи, доступних широкому загалу дослідників і користувачів біографічної інформації.

Важливою проблемою стало співіснування в наш час традиційних друкованих біографічних видань і публікацій з одного боку та новітніх електронних біографічних текстів, баз даних, розгалужених інформаційних ресурсів - з іншого. Чималий емпіричний досвід показує, що принципи формування і функціонування друкованої книжкової та електронної інформації є доволі різними. Цими відмінностями необхідно професійно

користуватися. Як книга, так і електронні ресурси мають максимально реалізувати свої специфічні можливості, не дублюючи одне одного [63, с. 253].

Серед проблем, які вимагають ґрунтовного осмислення і науково-методичного забезпечення, перше місце належить збереженню високого наукового та інформаційного рівня електронних ресурсів, їх відповідності досягненням сучасної історичної, політичної, культурологічної думки.

Доводиться констатувати, що з розвитком електронної довідкової біографістики гостро постали протиріччя між книжковою та електронною інформацією. Видання книги, розрахованої на тривале функціонування у науково-інформаційному просторі, є результатом багаторічної копіткої праці. Високі затрати книговидавання, завершеність книги, що не підлягає подальшому коригуванню, є чинниками, що спонукують до високих результатів роботи.

За книжковою біографістикою стоїть сформована і «відшліфована» впродовж століть культура наукової праці: концептуальна визначеність дослідження; академічні вимоги до точності термінології і фактичних даних; науковий апарат, що розкриває джерельну та історіографічну базу дослідження; традиції апробації рукописів компетентним науковим співтовариством, яке бере на себе колективну відповідальність за публікації. Культура ж електронного видання, ресурсу ще тільки формується, значною мірою - у парадигмах, визначених політико-інформаційним та бізнесовим, а не науковим середовищем, отже – зазнаючи значних впливів політичних і комерційних зацікавлень, а іноді і редукованих субкультур. Значні можливості відкрилися і для аматорства, кустарництва. Загальноприйнятих вимог до оформлення електронних видань, баз даних, великих електроннихресурсів ще не сформовано. Вони вимагають ґрунтовних теоретичних і науково-методичних напрацювань.[63, с. 254]

Тісний зв'язок біографічних видань із педагогікою та ідеологією (цей вид історичного дослідження завжди використовувався державою як в

ідеологічних, так і в патріотичних цілях) часто призводив до тенденційності у розвитку біографічних досліджень. Маючи на увазі те, що довгий час українська біографічна традиція розвивалася в загальноросійському та загальносоюзному контексті, всі здобутки та проблеми, досягнення та негативні процеси, характерні спершу для російського, згодом – для радянського суспільства, знаходили свій відбиток і в українських біографічних виданнях[40, с. 268]

Українська ж біографіка, зокрема довідкова, знаходяться нині в процесі боротьби за нове національне самоусвідомлення, переосмислення з позицій вільної нації і суверенної держави історичного минулого. Однаково важливим у цих умовах є і повернення незаслужено забутих та замовчуваних раніше імен, і створення об'єктивних, всебічних життєписівдіячів, примусово «приписаних» до чужої історії і культури» а також осмислення життєвого і творчого шляху людей, що діяли на перетині національних культур, чия спадщина значною мірою належить різним народам. Адже власна новітня традиція довідкової біографічної літератури і електронних інформаційних біографічних ресурсів у нас, на відміну від більш розвинених країн, лише формується. Утверджується вона на засадах демократичної, народознавчої ідейної спрямованості, що здавна притаманні вітчизняній гуманітаристиці. Це висуває специфічні вимоги до масштабів та інтенсивності наукового пошуку, залучення до нього спеціалістів з центру і регіонів, професіоналів, аматорів-біографістів та краєзнавців.

Досягнення вагомих результатів вимагає не лише формування фундаментального електронного біографічного інформаційного ресурсу – Українського національного біографічного архіву (УНБА), над чим вже тривалий час працюють інститут біографічних досліджень НБУВ та Український мовно-інформаційний фонд НАН України, але й розгортання в масштабах всієї країни та зарубіжжя потужної системи координації досліджень, їх науково-методичного забезпечення, інтеграції напрацьованих

матеріалів. На наш погляд, першоосновою такої роботи повинно стати формування на базі УНБА Всеукраїнської віртуальної біографічної лабораторії, здатної об'єднати зусилля спеціалістів усіх регіонів та українського зарубіжжя. Це дасть можливість виробити й утвердити загальні методичні вимоги до різних жанрів біографічних досліджень, принципи формування і розвитку довідкових історико-меморіальних біографічних ресурсів. Прийняття своєрідної конвенції про спільні дії дозволить її учасникам у майбутньому сформувати в Україні єдиний науково-інформаційний простір в галузі біографістики. необхідний вітчизняній освіті, науці і культурі.

Що стосується книжкової біографістики, вона, безумовно, не відійде на другий план під тиском електронних інформаційних технологій. Навпаки, завдяки їм шляхом створення потужних електронних бібліотек біографічних видань чи не вперше можна буде забезпечити їх доступність читачеві.

Вченим-біографістам та інформатикам необхідно докласти ще чимало зусиль, щоб уміло поєднуючи традиції високопрофесійної дослідницької праці з можливостями новітніх технологій, піднести біографічні інформаційні ресурси на рівень вимог сучасної науки і освіти. Електронні ресурси, будучи новаторськими за формою та організацією, мусять залишатися в річищі української гуманітарної традиції, відповідати високим вимогам вітчизняної науки і культури за своїм ідейним наповненням [63, с. 256-257].

Отже, українська біографічна традиція має свою власну давню традицію, що бере свій початок ще з часів Київської Русі. Однак трагічні події української історії зробили чималої школи біографічним дослідженням, змусивши вчених користуватися набутками європейської науки, не розвиваючи власну. Проте вже з прийняттям незалежності і до сьогодні біографістика відроджується, викликаючи чималий інтерес як з боку дослідників, так і з боку пересічних читачів.

1.6 Джерела біографічних досліджень

В умовах бурхливого та стрімкого розвитку технологій перетворення інформації в сучасному суспільстві увагу науковців все більше привертають проблеми, пов'язані із соціальними комунікаціями, які, на думку багатьох дослідників, є рушійною силою розвитку суспільства та культури, їх соціально-регулюючими та соціально-регулюючими чинниками, що формують особливе середовище. Зважаючи на зростаючий обсяг об'єктів, залучених до комунікаційного процесу, сучасне суспільство характеризується стабільним примноженням, прискоренням, ущільненням і глобалізацією зв'язків, збільшенням кількості комунікативних актів. Тим самим перед людиною відкриваються нові можливості для самовираження, які вивільняють її від нещодавніх «природних» обмежень. У такій ситуації особливо актуальними стають питання інформаційного забезпечення, що включає в себе упорядкування та збереження різного типу даних об'єктів соціальних комунікацій, зокрема біографічних, як основи вивчення змісту культури та усвідомлення історичного процесу.[8, с. 48.]

Оскільки біографічна інформація є об'єктом соціальних комунікацій важливим є питання визначення її соціальних функцій. А. Соколов серед рівнів соціальних функцій виділяє: ціннісно-орієнтаційний, соціально-прагматичний і буденний рівні. Отже, розглянемо біографічну інформацію на кожному із них. На першому рівні через біографії видатних діячів національної культури задаються загальні та специфічні ціннісні орієнтації та поведінкові норми, розповсюджуються національні ідеї. На соціально-прагматичному рівні біографічна інформація може використовуватися в освітніх і ідеологічних цілях як основа існування та розвитку етнонаціональної держави. Окрім цього, вона є товаром і виконує меморіальну функцію у суспільстві. На буденному рівні біографічна інформація задовольняє насамперед пізнавальні проблеми, а друковані видання виконують статус-ні, бібліофільські функції та функції особових реліквій.

Серед методів отримання біографічної інформації виділяють: аналіз

особових документів (щоденників, приватних листів, мемуарів, генеалогії, буденних документів, довідок, особових карток, медичних карток, аудіо-, відео-інформації тощо);

- аналіз біографічних творів, що написані іншими авторами (життєписи, енциклопедичні довідки, некрологи, офіційні біографії);

- біографічне інтерв'ю, тобто тривалі бесіди, в яких людина розповідає про окремі події її життя;

- фокус-групи, в яких ведучий збирає різних людей і пропонує їм висловити власні погляди щодо життя тієї чи іншої особи. Особливо важливим останній метод є для неоднозначних життєвих подій.

У біографічному дослідженні важливо визначити ключові моменти життєвого шляху особистості як у культурному, так і соціальному контекстах, коли з прийняттям того чи іншого рішення суттєво змінюється вектор руху у розвитку людини.

Біографічні медіатексти, як правило, інтерактивні. Авторами або творцями ресурсів передбачаються можливості для зворотного зв'язку, діалогу з аудиторією (форуми, коментарі та відгуки тощо). У такому випадку зникають чіткі межі між читанням тексту та його створенням, текст стає колективним. Автобіографічні медіатексти користуються попитом як у їх ініціаторів, так і в читачів, оскільки відповідають інформаційним, компенсаторним, гедоністичним, рекреативним, моральним і т. п. потребам людини. Завдяки інтерактивності вони не стають одноманітними та монотонними. Розважальність і видовищність додають популярності таким джерелам інформації [8, с. 50-53].

В Україні біографічні довідкові видання як специфічна сфера теоретичної та практичної діяльності, їхні особливості в різні історичні періоди, багатий практичний досвід їх підготовки достатньо не вивчені. Такі важливі аспекти довідкової книги як історіографія питання, типологія, еволюція окремих методичних підходів щодо створення та інші набули особливої актуальності для біографістики в останній чверті ХХ ст.

Так склалося, що протягом XIX-XX ст. проблемами біографії в різних її виявах опікувалися література, історія, філософія, соціологія, що значнозбагатило арсенал пізнавальних методик. За цей час довідкова біографія як одна з форм життєпису зазнала різних змін. Вона мала форми різноманітних літературних жанрів, біографічного портрета, нарису, наукової біографії тощо. У результаті серед фахівців була сформована думка, що в основу довідкової біографії треба покласти наукову біографію, побудовану на строго документальній базі за основними принципами, методами та критеріями наукового дослідження.

Перенесення наприкінці XX ст. уваги істориків із суспільства на людину, розвиток історичних, антропологічних, мікроісторичних досліджень надали можливість за допомогою довідкової книги швидко доносити результати наукових пошуків до суспільства. У кінцевому підсумку суспільно-політичні процеси сприяли розвитку довідкового напрямку біографістики. Тоді проблеми критеріїв відбору осіб, словника, біобібліографії, біографічної статті як об'єкта довідкової біографістики набули актуальності. Водночас стало зрозумілим, що подальше сприйняття суспільством надбань довідковоїбіографістики буде ефективнішим,якщо змістовно та структурно воно відповідатиме структурі різновиду і типові довідкового видання.

Довідкова біографістика є прикладним напрямом біографістики такнигознавства. Беручи до уваги визначення прикладної науки,подальші спільні дослідження повинні мати спрямування на вирішенняпрактичних завдань за допомогою наукових знань і методів двох науковихдисциплін. Ієрархічним компонентом у розв'язанні дослідницьких і суспільних завдань біографістики виступає книгознавство. За допомогою своїх методів і прийомів воно створює систему обробки, збереження,подачі різнопланової біографічної інформації в поліграфічній формі,забезпечує пошук оптимальних шляхів підвищення інформативноїнаповненості довідкового

видання, виконання книгою її соціальних функцій пізнавальних, комунікативних, освітніх, виховних тощо [43, с. 466].

На початку ХХІ ст. в українській довідковій біографістиці поряд із традиційними «матеріалами до біографій» і «робочими зошитами» стали використовуватися також біограмні видання, так звані «біограми». У даному випадку термін «біограма» визначає структурну одиницю довідника та форму організації матеріалу. Подібно у польській літературі «біограма» розшифровується як стислий життєпис, що містить основну інформацію про життя, діяльність, творчість представленої особи.

У соціології та психології під поняттям «біограми» від початку розумілася сукупність відомостей щодо особи, здобутих засобами біографічного методу на основі аналізу документів особового походження. Близьке до цього значення терміну застосовується нині у сучасній біографічній довідковій практиці, коли «біограмами» (сукупність біограм) визначають попередні чи підготовчі матеріали до майбутнього біографічного довідкового видання, галузевого або тематичного за цільовим призначенням, побудованого за принципами довідника. Їх особливість полягає у тому, що параметри біограми не задаються заздалегідь, як цього вимагають закони довідкового жанру, а залежать від наявності інформації щодо конкретної особи. Зміст і обсяг часто залежать від якості та кількості джерел, на основі яких будується довідка. Повноцінному біографічному довідковому виданню можуть передувати розтягнуті в часі кілька випусків біограм [С. Ляшко, Н. Марченко. Довідкова біографістика...].

Серед такого типу видань на окрему увагу заслуговують різноманітні біографічні довідкові видання, зокрема про соціальні групи, які в радянські часи були просто неможливі як з погляду ідеології, так і в зв'язку з обмеженим станом джерельної бази. До прикладу наведемо довідкове видання «Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ

століття» (1995) та їхній розширений випуск «Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали» (2007).

Для цього типу довідників існують проблеми створення остаточного варіанта словника, оскільки він постійно змінюється через поповнення новими іменами. Це поширюється також на змістовну частину. Щодо біографічної інформації, то вона досить нерівномірна. Це може бути лише ім'я чи прізвище, відшукане у джерелі, яке дає змогу ідентифікувати особу, не завжди точні уривчасті дані, крихти інформації.

Отже, біограма більш повільна за формою, стилем, обсягом матеріалу. Довідник може поєднувати одночасно статті та біограми. З часом біограми поповнюються інформацією, що дає змогу авторам створити зрештою повноцінну біографічну статтю.

Ще одним блоком понять, що сформувався до ХХІ ст., а нині визначає низку історіографічних досліджень, є нерозривно пов'язаний із проблематикою біографіки та біобібліографією біоісторіографічний напрям, який увійшов безпосередньо у поле зору дослідників історіографічного процесу та теоретико-методологічних проблем історіографії [Попова Т. Историографический прогресс..., с. 314-315]. У його межах вивчаються історія життя і творчої спадщини вчених-істориків, історія наукових інституцій (інститутів, кафедр, факультетів, архівів тощо; наукових напрямів, проблематики), культурних установ (музеїв), регіональних досліджень [Непомнящий А. Новые библиографические студии...] у контексті діяльності конкретних осіб. Біоісторіографічні дослідження успішно використовуються у практиці біографічних досліджень.

У зв'язку зі змінами в структурі наукової комунікації, нової якості набули на початку ХХІ ст. біобібліографічні довідники [С. Ляшко, Н. Марченко. Довідкова біографістика...].

Біографічна інформація за цільовим призначенням втілюється в різноманітних різновидах довідкових видань, за характером інформації в універсальних (загальних), галузевих, тематичних, персональних довідкових

виданнях. Змістом усіх біографічних довідкових видань, незалежно від їхнього типу, є біографічна інформація, що охоплює всі сфери знання та практичної діяльності на тривалому хронологічному відрізку. Це притаманно тільки біографістиці, яку репрезентує довідкова біографістика. Ми вважаємо, що слід всю сукупність біографічних довідкових видань виділити в окремий підвид довідкових видань, як це було зроблено для підвиду термінологічних, філологічних і лінгвістичних довідкових видань. Це зробить класифікацію довідкових видань логічнішою [43, с. 46].

У контексті біографістики важливе значення набуває спосіб організації біографічної інформації та дослідницький інструментарій. У нашому випадку – це понятійний апарат, який обирає та яким керується дослідник.

У сучасній практиці поняття «наукова біографія» має широкий спектр смислів і значень. У межах біографічного дискурсу термін «наукова біографія» у понятійному сенсі вживається як визначення біографії людини науки, вченого («наукова біографія»), або як сукупність способів і методів власне наукової організації знань про персону у цілісну систему, якою є біографія особи, незалежно від сфери діяльності («наукова біографія») [44, с. 466].

У широкому сенсі поняття «наукова біографія» як біографія вченого поширюється з середини ХХ ст. Це пов'язано з історичною ситуацією в СРСР та УРСР, за якою організація наукових досліджень у будь-якій сфері мала державний характер. Держава визначала напрями діяльності, вкладала кошти у розвиток науки, підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів. Наука «оголошувалась безпосередньою продуктивною силою» суспільства, «соціально-історичною системою і формою діяльності». Біографії вчених були вписані у цю конструкцію як «наукові біографії». Незалежно від жанру, біографія вченого повинна була відповідати контексту епохи («продукт епохи»), «суспільним відносинам», «принципам, методам і критеріям наукового дослідження» (принципам об'єктивності щодо висвітлення фактів у

«межах наукового світогляду», будуватися на основі «марксистського історичного методу») тощо. Усі проблеми наукової, біографії повинні були вирішуватися із застосуванням соціально-історичного підходу [44, с. 28].

Аналізуючи бібліографічну інформацію в енциклопедично-довідкових виданнях останніх десятиліть, все частіше зустрічаємо випадки посилання у біографічних статтях на застарілу літературу про особу, наведені дані не підкріплені результатами сучасних досліджень (монографіями, статтями), не вказується найважливіша і новітня вітчизняна і зарубіжна література. Зі збільшенням обсягів інформації дослідникам при написанні біографічних статей донових довідково-енциклопедичних видань стає дедалі важче знайти необхідні дані. Для виправлення ситуації при формуванні УНБА пропонується використовувати як джерело матеріали про життєвий і творчий шлях наших співвітчизників з електронного ресурсу «Наукова періодика України» (далі НПУ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ). Це дасть можливість значно поповнити джерельну базу УНБА, ознайомити його користувачів із повними текстами статей – сучасними біографічними дослідженнями про діячів історії, науки та культури України. На сьогодні для дослідників-біографістів, читачів, які цікавляться безпосередньо історико-біографічними працями, дослідженнями життєвого та творчого шляху наших співвітчизників обмежено повний доступ до цих публікацій через деякі пробіли та упущення в організації та формуванні бібліографічних масивів. Їх пошук вимагає від користувачів електронних мереж знання предмета, певних евристичних здібностей і додаткових самостійних зусиль, оскільки електронний каталог (далі ЕК) НБУВ поки що не дає таких зручних можливостей виокремлення біографічних видань, як це передбачено, наприклад, електронними пошуковими системами каталогів багатьох зарубіжних бібліотек.

Одним із головних питань організації роботи з формування біо-бібліографічного ресурсу УНБА є вирішення проблеми наповнення в автоматичному режимі його персональних карток з ЕК НБУВ інформацією про твори особи (якщо вона писала) та літературою про неї, у тому числі з репертуару вітчизняної наукової періодики [81, с. 235].

Сучасна медіаінформація (зокрема і біографічна), значно суттєвіше залежить від технологій соціальної комунікації –на відміну від архаїчного та традиційного способів повідомлення. Усі форми соціальних медіа Каплан і Хенлейн поділяють на шість типів:

- 1) проекти співробітництва
- 2) блогосфера;
- 3) спільноти контенту;
- 4) соціальні мережі;
- 5) світи віртуальних рольових ігор
- 6) віртуальні соціальні світи.

Окремий інтерес у контексті нашого дослідження представляють два останні типи. У недалекому майбутньому можна уявити собі, наприклад, біографічний довідник видатних геймерів або «діячів» віртуального міста. На захист цієї думки можна навести вже існуючі науково-популярні праці з біографій «видатних» хакерів. Хоча, досить сумнівною виглядає соціальна та суспільна значущість їхньої життєдіяльності.

Разом із тим, найбільше відношення до біографічної інформації мають соціальні мережі та блоги. Але у випадку перших існує суттєва проблема конфіденційності. За персональними сторінками в соціальних мережах, іменами, логіками, адресами електронної пошти, найчастіше можна скласти досить повний портрет про кожного користувача Мережі, якщо відповідним чином побудувати механізм агрегації цих даних. Слід враховувати те, що згідно останніх соціологічних досліджень в Україні, яка в інформаційно-технологічному плані відстає від США та європейських країн, вже майже 85 відсотків користувачів Інтернету є членами соціальних мереж.

Користувачі передають у вільний доступ до інтернет-сервісів і компаній різноманітну інформацію, зокрема й біографічну: дати народження, ідентифікаційні номери документів, календарі та розклади, реквізити банківських рахунків, номери телефонів, список родинних і дружніх зв'язків, інформацію про уподобання та захоплення, дані про членів сім'ї та власні етапи життя (місце навчання, місце роботи тощо), історії пошуку, фотографії, списки відвіданих ресурсів, дані про місцезнаходження, бесіди та кореспонденцію зі знайомими друзями, близькими та партнерами, проби голосу, дані про біометричні характеристики, місця дозвілля, коментарі та статті з приводу основних подій у світі, блогах, людях, компаніях і державах, політичні та релігійні уподобання, думки інших людей про них та багато іншого. Таку інформацію можна знайти в мережі Ітернет (в більшій меншій кількості) про кожену людину, не залежно від того чи є вона сама особисто користувачем глобальної мережі. [8, с. 53]

Таким чином, спілкування у просторі соціальних мереж стало сприйматися як більш реальне та персоніфіковане. Кожне повідомлення, отримане у соціальній мережі, супроводжується супутньою інформацією про автора (ім'я та фото-аватарка). Кожна персональна сторінка дає уявлення про зв'язки людини з іншими («друзі»), загальні дані про особу, хроніку подій, фото, відео матеріали та коло її інтересів. У розділі загальної інформації, наприклад мережі РВ, можна отримати: короткі відомості про основні місця роботи (навіть із позначкою вмінь і навичок, мабуть для створення потенційногорезюме для роботодавців, або так званий зв'язок із професійними мережами) та навчання (вища та середня освіта); сімейний стан і родичів; місце проживання; а також контактну та основну інформацію (електронна адреса, мобільний телефон, дата народження, адреса, стать, мова спілкування, іменини, віросповідання, політичні погляди). Також можна вказати адресу своєї особистої веб-сторінки та прив'язку до інших профілів у мережі. Передбачена також можливість розповіді про себе, додавання інших імен, даних при народ-

женні, та зазначення улюблених цитат. Окремо винесено основні події з життя людини за роками на основі внесеної попередньої інформації із загального розділу.

У розділі фото- та відео-матеріалів додаються світлини з життя людини з можливістю розташування їх за альбомами та з позначенням або виділенням на них осіб, імена яких є в даній соціальній мережі. Таке впізнавання осіб за обличчям може запропонувати визначити наразі і сам Фейсбук.

У розділі додаткової інформації про особу можна ознайомитися з колом її зацікавленостей: фільми, телепередачі (переглянуто, хочу подивитися, відмітки «подобається», рекомендовані друзями), музика (відмітка «подобається» або слухати пізніше), книжки (прочитано, хочу прочитати, відмітка «подобається»), спорт (команди та спортсмени), додатки та ігри (з особистими рекомендаціями до «друзів») і зібрані на підставі цього узагальнені відомості уподобань персони.

На основі аналізу хроніки подій створено рубрику «Заходи» (вже минулі та найближчі очікувані відвідування з перетином осіб із оточення, зазначеного в «Друзях», які вже там побували або планують відвідати), тобто складання певних публічних зв'язків особи.

Окремої уваги для вивчення заслуговує розділ «Групи», учасником яких є дана людина. Існуючі відкриті групи при цьому можуть не нести якоїсь особливої або нової інформації, це можуть бути групи загальної людської зацікавленості («Добрих та позитивних людей», прихильників політичних партій або лідерів, спортсменів, громадських об'єднань). Існуючі закриті групи мали б надати більше інформації про особу (в першу чергу професійної), проте в силу своєї обмеженості доступу учасників до групи не дають змогу вивчення матеріалу дослідникам-біоірафістам. Поряд із цим існують професійні спільноти відкритого типу з певним обмеженням осіб, що розміщують матеріал та необмеженим колом зареєстрованих учасників для обговорення та коментування матеріалів.

Так «Українське біографічне товариство», представлене в мережі Фейсбук і засноване на базі Інституту біографічних досліджень, значно розширює можливості пошуку, відбору й оприлюднення біографічного матеріалу, оскільки значна частина документів джерельної бази, а також більшість до-слідників-біографістів і краєзнавців знаходяться саме у регіонах. Постійно обновлювана інформація про видатних діячів нашого суспільства, минулих років і сьогодення, фото матеріали, інформація про загальні заходи та конференції, виставки та зустрічі, являються головним чинником залучення як досвідчених науковців, біографістів, так і всіх, хто цікавиться рідною історією та культурою.

Цей матеріал має стати додатковим джерелом для наповнення Українського національного біографічного архіву в плані уточнення персональних даних народження, смерті, сфер діяльності, навчання, місць перебування, фото, відео контенту. Доповнюваний із нових архівних джерел завдяки відкритому доступу інтернета, особистих архівів родичів, персональних сторінок у соціальних мережах, блогах, на основі спогадів, особистих повідомлень, створюваних генеалогічних гілок родин, він стає майже основним матеріалом створення біографії сучасника [10, с. 253].

Таким чином, разом із відкритістю інформації, доступністю її вільного знаходження та отримання, виникає проблема регламентації використання персональних даних та їхнього захисту, що, в свою чергу, звужує можливості отримання біографічної інформації при складанні цілісного життєвого шляху людини в послідовності сукупностей щоденних подій і ситуацій.

Останнім часом фіксування таких буденних станів стає невід'ємною частиною життя молодого покоління, що суттєво видозмінює відбір та обробку біографічного фактажу і вірогідно може привести до заміщення наративів візуальними образами. Короткі повідомлення доповнюються великим обсягом фото та відеоматеріалу, прочитання якого та виділення

найголовнішого з нагромадженого в подальшому може суттєво видозмінити і сам зміст основної функції біографіста-дослідника: від реконструювання (синтезу, добудови) біографії до її структурування (аналізу, фільтрації фактичного матеріалу).

Загалом, аналізуючи сучасне інтернет середовище як особливе соціальне – зі своєю мовою взаємодії, нормами, ритуалами, сценаріями, стереотипами, ієрархією, в основі якого лежить можливість впливу на хід комунікації, відзначимо накладання, суміщення та навіть зміщення віртуального та реального, особистого та публічного. Реконструйована на основі наявних електронних джерел інформації біографія сучасної-людини, з одного боку, відкриває перед дослідником особистий світ людини, її думки, емоції, почуття та переживання, а з іншого чітко демонструє залежність самосприй-няття досліджуваної особи від її бачення іншими, представленості її віртуального образу в мережевому просторі. Усвідомлення взаємовпливу через механізм оберненого зв'язку дає змогу дослідни-кові-біографісту відтворити усю багатогранність і цілісність життєдіяльності сучасника [10, с. 255].

Останніми роками різко зріс інтерес до даного явища не лише з боку традиційно орієнтованих на «дитячі» дослідження наук, а й інших, зазвичай «байдужих» до дитинства сфер знання. Зважаючи на висловлену В. І. Вернадським ідею спеціалізації наук про людину «не за науками, а за проблемами», питання дитинознавства виходять нині на перший план наукового знання, бо синтезують у собі не лише причинно-наслідкові зв'язки в людському поступі, а й напрацьовані людством способи їх творення та збереження. Водночас, значну роль в цьому процесі відіграє той факт, що з демократизацією життя діти та дитинство стали вагомим чинником економічного, суспільно-політичного та культурного життя українського суспільства (книговидання для дітей, сфера «дитячих» послуг і товарів, зокрема освітніх, складає значний сегмент ринку; юнацько-дитячі

організації й підрозділи створюються чи не при всіх політичних, громадських і навіть релігійних організаціях тощо) [46, с. 510].

Нині поняття «дитинство» вживається здебільшого в соціально-практичному та соціально-організаційному планах (за Д. І. Фельдштейном), оскільки не має, як уже згадувалося, єдиного наукового визначення. Відтак, досі не визначена «загальна система координат для з'ясування основних сенсів втілюваних в цьому випадку процесів – фізичного й психологічного дозрівання, входження в соціум, засвоєння соціальних норм, ролей, позицій, набуття дитиною (в межах Дитинства) ціннісних орієнтирів і соціальних позицій, при активному розвитку самосвідомості, творчій самореалізації, постійному особистісному виборі в ході ствердження та розкриття власного індивідуального життєвого шляху». Тому, головним на сьогодні стає завдання розкрити закономірності, характер, зміст і структуру «самого процесу розвитку дитини в Дитинстві та Дитинства в суспільстві», виявити «приховані можливості цього розвитку в саморозвитку зростаючих індивідів, можливостей такого саморозвитку на кожному етапі Дитинства» та з'ясувати «особливості руху Дитинства до Дорослого Світу»

Жодна з означених позицій не може бути вирішена остаточно поза біографічними дослідженнями, й, водночас, жодне біографічне дослідження не може бути повноцінним поза вирішенням хоча б окремих із означених проблем. Адже, будучи складним самостійним організмом, дитинство є невід'ємною частиною суспільства, своєрідним суб'єктом різнопланових різнохарактерних стосунків, у яких воно об'єктивно ставить завдання та цілі взаємодії з дорослими, визначаючи напрямки їх діяльності, розвиваючи і змінюючи тим самим світ. Скажімо, досліджуючи стосунки між поколіннями в межах відомих родин, ми встановимо не лише «педагогічні» погляди того чи іншого достойника, а й спонукальні мотиви його внутрішнього буття, не лише впливи «великих» на формування молодшого покоління, а й вплив дітей на зміни в світогляді та життєвих орієнтирах і цілепокладанні дорослих (до прикладу, хвороба дитини

значно вплинула на розпорядок і спрямованість життя родини Косачів, Катерина Грушевська та Леся Петлюра безпосередньо формували внутрішнє й побутове життя батьків, буденне життя та творча самореалізація Олени Пчілки, Софії Русової, Василя Сухомлинського майже повністю визначене потребами, інтересами та запитами дітей і дитинства тощо).

Цікавим і плідним для біографіста є також дослідження культурного контексту функціонування дитинства на різних історичних проміжках та реального соціального середовища, в якому формується конкретна дитина. Так, на думку М. Осоріної, кожна людська культура витворює і несе в собі певну модель світу, яку отримує в спадок кожне нове покоління. Саме ця модель лягає в засновок побудови індивідуальної картини світу окремої людини і водночас поєднує людей як культурну спільноту. Дитина отримує дану модель від дорослих, вбирає з культурно-предметного середовища, й одночасно активно вибудовує сама, з певного моменту поєднуючи свої зусилля з іншими дітьми. Саме так, на думку вченої, на руїнах «віджилого» (а фактично «зачищеного» групою активістів) минулого було зведене нове радянське суспільство. Відтак, досліджуючи фактори, що визначають формування моделі світу дитини (вплив дорослої культури, особисті зусилля, вплив дитячої субкультури), вчений може об'єктивно простежити суспільні деформації, що призводять до руйнування традиційних і закріплення нових форм і способів співжиття.

Отже, в біографічному дискурсі дитинство посідає цілком певне особнє місце. Фактично будь-хто, торкаючись питань біографії вимушений рахуватися з її дихотомічністю, наявністю дорослого й дитинного як співмірних і взаємопов'язаних складових. Та якщо в просопографії, біографіці дитинство посідає відведене йому місце, то у власне біографістиці й досі розуміється як величина другого плану, «дожиття». І це, зв'язуючи на досягнення сучасного гуманітарного знання, котре визнає саме дитинство за відправну точку, єдиний фундамент людської біографії. Відтак, мають узвичаїтися як важливі та

обов'язкові для фіксації не лише усталені відомості про народження та навчання людини, а й весь обшир біографічних документів щодо її дитинства й ранньої юності, оскільки саме тоді був створений план побудови її біографії та закладено фундамент, який згодом або успішно розбудовувався, або вимагав значних затрат на зруйнування та перебудову [47, с. 515].

Ще однією проблемою є те, що біографістами й досі доволі побіжно фіксуються дитячі роки видатних людей, в інформації про які бачать здебільшого лише просопографічну вартість. Натомість, враження, знання, та, що особливо важливо, ціннісні орієнтації, закладені в дитинстві, можуть бути інколи єдиним ключем до прочитання та розуміння людської долі, тих чи інших вікопомних учинків. Так, дворянсько-гімназійне коріння «неокласиків» мимоволі згодом виокремило їх із загалу не менше освічених, але зрослих на інших ціннісних пріоритетах (вихідці з родин священнослужителів, різночинців) діячів української культури початку ХХ ст. Сформована змалку звичка користуватися за столом серветкою та сидіти прямо, тримаючи спину й не кладучи лікті на стіл, інколи гуртувала людей не менше, ніж політичні переконання.

На жаль, саме про дитинство, зазвичай, залишається мало достовірної інформації. Хоча вона складає вагому частину автобіографій, спогадів, листування, знаходить відображення в документах, стосовних навчання особи, перебування в тих чи інших дитячих колективах і угрупованнях.

В Україні є досвід публікації спогадів саме і лише про дитячі роки особи. Так, в кінці 30-х років ХХ ст. з'явилася збірка «Симон Петлюра в молодості» та спогади І. Зілинського «Моя наука в Перемиській гімназії». В наш час видрукувано спогади учительки Ж. О. Жур про дитинство та юність Миколи Луківа, спогади про дитинство гумориста Анатолія Гарматюка тощо. До джерел подібного типу варто також зарахувати автобіографічні художні твори, що увійшли в коло дитячого читання («Дитинство» Юрія Смолича, «Зачарована Десна» Олександра Довженка, «Гуси-лебеді летять» Михайла

Стельмаха, «Вогник далеко в степу» та «Климко» Григора Тютюнника, «Потерчата» Володимира Рутківського та ін.), оскільки дослідження доробку провідних дитячих письменників дають підстави стверджувати, що в основі їхньої творчості здебільшого - художньо містифікована пам'ять дитинства, інколи більш точна й достовірна в описові ключових характеристик і подій, ніж епістолярій і мемуари. Відтак, науково доцільним видається зіставлення «пам'яті дитинства» в епістолярії та творчому доробку персони зі свідченнями інших джерел, а також виокремлення в особний об'єкт вивчення «мемуарів дитинства» (набули останнім часом значного поширення, оскільки зосереджена донедавна на «дорослій», «суспільно значимій» частині життя персони мемуаристика, позбавившись ідеологічної настанови, все більше схиляється до саморефлексії, з'ясування причин і шляхів власного доростання індивіда до «значимості», а відтак, дитинство посідає на її сторінках все більше місця) [47, с. 519].

У цьому розрізі цікавими є також спогади батьків про дитинство власних дітей у порівнянні з їх пізнішими автобіографіями (скажімо, коли йдеться про родину Косачів) та розповіді дітей про видатних батьків у співставленні з їх власним трактуванням описуваних подій (скажімо, О. Лисенко та Т. Франко про батьків).

У царині історії шкільництва перебуває тематика «педагогічні погляди та діяльність» особи. Йдеться не лише про тих, хто був пов'язаний із педагогікою безпосередньо. У часи розрухи (а щодо України це ледь не весь історичний час!) саме педагогіка давала змогу вижити людині освіченій. Відтак, фактично всі видатні українці-гуманітаріїта й значна частина діячів науки й техніки, виробничників, мали досвід викладацької, учительської, репетиторської діяльності, активно писали для шкільництва (інколи то була єдина сфера оплачуваної наукової продукції) чи брали участь у його розбудові. Зокрема, в біографістиці мало уваги приділено участі знаних діячів минулого (М. Грушевського, В. Винниченка, М. Лисенка, М. Бурачека та ін.) у підручникотворенні та створенню виховних

комплексів у межах окремих партійних і громадських осередків, зокрема їхніми лідерами. Для прикладу назвемо лише підручники, створені М. Грушевським: «Про старі часи на Україні. Для першого початку» (1917), «Історія України. Приладжено до програми вищих початкових шкіл і нижчих клас шкіл середніх» (1918), «Історичні твори Шевченка на лекціях історії» (1918) видані клопотанням Генерального секретаріату освіти. А були ще знані «Всесвітня історія: Приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх» (К., 1920) та «Історія України: Приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл серед.» (К., Відень, 1920). Коли згадати, що водночас із ним шкільні підручники писали І. Крип'якевич («Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ї класи гімназії» (1918), «Оповідання з української історії для нижчих клас середніх шкіл та вчительських курсів» (1919)), Г. Хоткевич («Історія України для шкіл вищих початкових і середніх» (1918)), Д. Дорошенко («Курс історії України для вищих клас середніх шкіл» (1921)), а, скажімо, К. Стеценко стояв біля витоків музичної освіти в загальноосвітніх закладах, стає зрозумілим наскільки це вдячна царина для наукового пошуку біографіста [47, с. 519].

Таким чином, біографічні дослідження на сучасному етапі розвитку мають багату арсенальну базу, застосовуючи не лише здобутки літературознавства та критики, а й орієнтуючись на сучасні медійні технології, в тому числі Інтернет-спільноту.

Розділ II. Біографія Тараса Шевченка крізь призму літературного бачення

2.1 Період життя та творчості Кобзаря від звільнення і до арешту у романі Леоніда Смілянського «Поетова молодість»

Шевченко настільки великий чоловік для українства, що зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й не українці, коли заїде розмова про українську справу. Лихо тільки, що досі ніхто не зваживсь докладно розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто бравсь писати про нього, перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилось про українського кобзаря

І це правда, що кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба. Наприклад, радянські літературознавці, історики літератури і мистецтва зробили з Тараса Григоровича жертву кріпосництва, великого революціонера, демократа, політичного діяча борця із солдатчиною, поміщиками і врешті-решт – із самодержавством [75, с. 145].

Тарас Шевченко – одна із найвідоміших та найбільш досліджених постатей в українській літературі. Його біографія – благодатний ґрунт як для науковців так і для літераторів. Кожен із них вносить щось нове у формування громадської думки про Тараса Григоровича. Однак, прагнучи з усією силою підкреслити історично-визначальне в образі Шевченка, деякі письменники вдавалися до нікому не потрібної модернізації і спрощення вульгарно-соціологічного характеру, що знижували і художню переконливість цього образу. Роман Л. Смілянського «Поетова молодість» являє собою одну зі спроб подивитись на «традиційний», неодноразово описаний матеріал шевченківської біографії більш свіжим поглядом, який ґрунтується на самостійному і вдумливому вивченні джерел, на відмові від вульгарно-соціологічного спрощення, від неперевіраних версій, які вже стали шаблонними.

Розпочинається роман періодом початку 1831 р., коли Енгельгардти переїхали до Петербурга, і вже у 1832-му Енгельгардт на чотири роки віддає свого «домашнього маляра» в майстерню до цехового майстра Василя Ширяєва, який був одним із відомих представників декоративного живопису й виконував внутрішні розписи у приватних і громадських спорудах. Разом з іншими учнями Ширяєва у 1836 р. Тарас Шевченко брав участь у розписі Великого, Олександринського та Михайлівського театрів Петербурга.[78, с. 232]. *(В цей час він – тільки звичайний маляр-підмайстер, один з багатьох тисяч у північній столиці, малярчук, якого намагаються навіть не помічати. Та він і сам не знає себе і не знає, скільки в його душі заховано вогневого припасу для майбутнього багаття, щоб – подібно до запорізької чати в ступі, яка кликала полум'ям до зброї, – дати вогняне гасло далеко в простір історії. Тільки – малярчук, але з талантом, який визискують принаймні двоє – поміщик і живописних справ майстер. Першому він пише портрети його коханок по карбованцю за штуку, другому – своїм талантом вирішує його успіх у конкурсах на вигідні контракти. Тут вони часом перемагають навіть академіків! [74, с. 23])*

Розмова про звільнення Тараса Шевченка з кріпацтва вперше постає на одному з літературних вечорів у Брюллова десь у березні 1837-го. А 22 квітня 1838 р. Павло Енгельгардт підписує 24-річному Шевченкові відпускну, в якій і слова немає про те, що свого кріпака він насправді продає К. Брюллову, В. Жуковському та М. Віельгорському за непомірну ціну –2500 карбованців. [78, с. 223].*(Енгельгардт зареготав ще дужче, впавши на крісло. Він реготав довго, з насолодою спостерігаючи, як мінилося з люті обличчя знаменитого художника.*

– Пане художнику, – ледве вимовив він, відсапуючись після виснажливого реготу, – крім цього альбома, мій кріпак уміє розписувати стіни й стелі...

– Судар, відпускної для нього домагаюся не тільки я, але й інші відомі

й авторитетні в столиці люди.

– *Ви хочете налякати мене?*

– *Не злякати... мені треба знати, що ви хочете кінець кінцем...*

Гроші, тільки гроші... [74, с. 56-57])

Те, що Жуковський був людиною при царському дворі, відіграло значну роль у подальших подіях, пов'язаних з іменем Шевченка. Написаний Карлом Брюлловим портрет Василя Андрійовича був розіграний під час проведення лотереї у круглому залі Нового (Олександрівського) палацу Царського Села 14 квітня 1838 року. В лотереї взяли участь Микола I, його син Олександр (майбутній імператор Олександр II), велика княгиня Олена Павлівна, велика княжна Марія Миколаївна та особи, які того дня були за обіднім царським столом. Велика княжна Марія Миколаївна заплатила за лотерейні білети при розігруванні портрета Жуковського 300 рублів асигнаціями. Великий князь і спадкоємець царського трону Олександр Миколайович – теж 300 рублів. Цариця Олександра Федорівна – 400 рублів. Всього було зібрано 1000 рублів [75, с. 149].

Ставши пенсіонером (стипендіатом) Товариства заохочення художників, одним із найулюбленіших учнів-товаришів Брюллова, Тарас Шевченко регулярно відвідує класи академії, де опановує системний курс живопису.

Тарас почав учитися вже дорослим. І те, що зазвичай опиняється поза увагою навіть талановитих гімназистів чи без осмислення сприймається більшістю студентства, для нього стало основою стрімкого інтелектуального злету.

На початку 40-х, щойно визволившись із кріпацтва, Тарас Шевченко завдяки Є. Гребінці та К. Брюллову входить у салони столичної інтелігенції, бере участь у літературно-мистецьких вечорах, стає на них не просто бажаним гостем, а дієвим учасником, який, до того ж, має гарний баритон і чарівно співає українські пісні та романси. Серед нових знайомих, які

щиро опікуються його долею, багато художників, музикантів, артистів, журналістів, літераторів, учених, військових, чиновників – чимало з них належать до титулованої аристократії [78, с. 233-234].

(Молодий український письменник Євген Павлович Гребінка приїхав до Петербурга років з п'ять перед тим... Приваблива особистість господаря та його вміння вносити в коло своїх гостей чарівну простоту й безпосередність робили його літературні вечори принадними для багатьох навіть найвидатніших літераторів і митців столиці... До молодих художників підійшли Панаєв і Бенедиктов, що перед цим дискутували про танцівницю Тальоні... Шевченка познайомили з видатним математиком Остроградським, який переїхав до столиці з Харкова. Він розмовляв з конференц-секретарем Академії мистецтв Григоровичем, який мав Шевченка за свою людину. [74, с. 83-84])

12 лютого вийшов цензурний дозвіл друкувати «Кобзаря». Підписав його цензор П. Корсаков, що сам був письменником, бував на Україні й дуже цінив українську поезію. Як на тодішні обставини, Корсаков був дуже лагідним цензором. Усе ж деякі уступи з тексту творів він усунув. Дещо усунув, мабуть, і сам Шевченко [24, с. 71].

Цензор, він же й письменник, Корсаков дав дозвіл на видання «Кобзаря». Сам Шевченко казав пізніше про Корсакова, що це був не найгірший серед миколаївських цензорів. «Тарасову ніч» Шевченко викінчив, коли вже в друкарні були набрані всі інші твори «Кобзаря». Корсаков додатково дав дозвіл і на «Тарасову ніч», хоч і поробив купюри. [74, с. 134]

«Хрещеним батьком» Шевченкового «Кобзаря» був Євген Гребінка, який лише за один день провів збірку через цензуру й умовив П. Мартоса профінансувати видання. З восьми поем, опублікованих у «Кобзарі» 1840 р., одна – «Перебендя» – присвячена автором Гребінці. У виданому останнім у 1841 р. альманасі «Ластівка» побачили світ «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському», інші нові твори Шевченка [78, с. 224-225].

«Кобзарем» і «Гайдамаками» добув собі Шевченко відоме ім'я по всій Україні, розуміється, зразу головню серед інтелігентів. Тоді-то й почалися його нові знайомства з відомими людьми.

Року 1841 і з початком 42 познайомився Шевченко із земляками: Корбе, М. Маркевичем (істориком), С.Артемівським, М. Щепкіним, Гр. Тарновським і Я. Кухаренком, які приїздили з України в Петербург.

Не диво, що тим більше, тягнуло тепер Тараса на Україну. Рад був не тільки побачити своїх безталанних свояків, але й відвідати цих нових знайомих та шанувальників [37, с. 43].

У середині травня 1843 р., діставши відпустку в Академії мистецтв, Тарас Шевченко вирушає в Україну. Його провідником по Чернігівщині стає власник Качанівки, друг М. Гоголя, М. Глінки та М. Максимовича, Василь Тарновський. На Полтавщині Тараса супроводжує Є. Гребінка [78, с. 234].

Коли саме вибрався Шевченко з Петербургу – невідомо, але, мабуть, не раніше, як у травні. Їхав просто на Чернігівщину до Качанівки, до Гр. Тарновського. Перед тим вислав йому намальовану олійними фарбами «Катерину» й деякі ще недруковані твори. «До солов'я», мабуть, не встиг прибути до Качанівки, але в тамошньому розкішному парку міг іще наслухатися солов'їв досхочу. Качанівська атмосфера не дуже була йому до вподоби. Знана вже претензійна великопанськість скупого качанівського пана, контраст між його багатством і безправною громадою його підданих не могли Шевченка притягати до Качанівки, і хоч він, виїжджаючи з Петербургу, і вибрав собі її за місце сталого осідку під час вакацій, незабаром її покинув. *(Оркестрові з кріпаків не аплодували. Так було заведено, і ніхто не порушував цієї традиції... Оркестр закінчив Бетховена, і він, Шевченко, дякків гість, аплодує Михайлові Калениковичу і всім іншим кріпакам!.. Цього ніколи тут не бувало. Це недозволено. В присутності панів аплодувати кріпакам!.. [74, с. 176-177]).* Шевченко познайомився там із багатьма українськими панами, а серед них і з людиною, до якої вже мав, так би мовити, «теоретичну»

симпатію, – українським поетом Віктором Забілою, звільненим з війська у зв'язку із змовою декабристів. Цей «старий панич» сидів у своєму хуторі Кукуріківщині під Борзною і був скоріше опікуном, ніж паном своїх нечисленних підданих. Ходив він у національному вбранні, жив просто й убого. Він добре співав, акомпануючи собі на бандурі, і був геніальним оповідачем-імітатором. *(Забіла раптом підвівся й почав якось особливо ходити по місячній галявинці й вимовляти якісь слова під чужий голос. Присутні зареготали. Вони впізнали голос і манери управителя маєтку. Забіла підроблявся під інших, відомих присутнім, людей, і щоразу двірські люди впізнавали, кого саме він наслідував. Іноді він пробував кукурікати, завивати по-вовчому, нявчати як коти навесні. Регіт, веселі вигуки, жарти опанували ввесь гурт. [74, с. 23].)* Його прості ліричні пісні, що були талановитим наслідуванням народної поезики, не могли не подобатися Шевченкові. Шевченко гостював у нього, і вони зблизилися. Людиною широких горизонтів і високої освіти Забіла не був, але й Шевченко від людей не вимагав багато і готовий був прив'язатись всією душею до кожної морально чистої людини, а Забіла до таких безумовно належав; до того ж він був людиною патріархально-гостинною [24, с. 91]. *(Забіла раптом заспівав: «Гуде вітер вельми в полі...» Всі з присмирністю слухали, не прохоплюючись і словом. Цей романс, як і всі інші вірші Забіли, був безрадінний, сповнений ліризму, меланхолії. Яких вісім років тому Віктор Миколайович, закохався в дочку свого сусіди пана Білозерського, Любов Михайлівну... З того часу зовсім змінився Забіла і життя його теж змінилося. Та ні пиятика, ні бешкети, ніщо не витруїло в його істоті простоти й щирості, безпосереднього ліричного почуття і того людського, що заховане було в найглибших куточках душі і виливається тільки інколи, в хвилини найглибших переживань або щирих дружніх признань... [74, с. 184-185]).*

Далі вирушив просто на Полтавщину. Мав передусім скласти візитсвоєму протекторові й приятелеві Євгенові Гребінці в його затишному

«Убежищі» на Полтавщині, де той під сливками й грушками відпочивав по своїх петербурзьких урядових, педагогічних і літературних трудах. Бували, мабуть, разом у гостях у сусідів, а 29 червня – в день св. Петра й Павла – скромною хутірською бричкою вирушили до «українського Версалю» – в гостину до пані Тетяни Вільхівської, до її пишного ампірового палацу у відомій на цілому Лівобережжі Мосівці. Коли Шевченко в товаристві Гребінки й Чужбинськоговіходив до пишної зали, всі гості стовпилися при вході, і навіть пишно-чванькуваті пані, що інакше не розмовляли, як по-французькому, і ті з цікавістю дожидалися появи Шевченка

Найцікавішою для Шевченка постаттю серед цих людей був граф Яків де Бальмен, нащадок шотландських лицарів, один із власників чудового палацу в Линовицях: Бальмен був прекрасним рисувальником, ілюстратором тодішнього українського поміщицького побуту і, як один із найяскравіших представників культу козацької романтики, захоплювався Шевченковим «Кобзарем». Було й ще одне, що його з цими людьми зблизило – це симпатичне жіноче товариство їхніх родин. Віктор Закревський мав дві рідні сестри: Марію, прегарну піаністку, і Софію, дотепну оповідачку й письменницю, що полонила Шевченка своїми талантами. Ганна, дружина Вікторового брата Платона, була жінка незвичайної вроди. Ця молоденька красуня-слобожанка, дочка лебединського «городового отамана», особливо зачарувала поета [24, с. 94-97]. *(Серед людей, з якими познайомився тут Шевченко, був Яків де Бальмен і обидва брати Закревські та вродлива і чарівна дружина Платона Закревського Ганна Іванівна, – люди, з якими потім доля звела Тараса ближче і які посіли в думках і почуттях його теплий куток.*

А в залі, за винятком небагатьох осіб, усі нетерпеливо чекали на появу Шевченка. Бал не починався. Нарешті нові друзі привели Тараса до залу, і гості шумно й весело привітали поета. Його рекомендували господині, яка хоч і не мала уявлення про Шевченка, але з настрою

гостей зрозуміла його популярність і загальну повагу до нього. Тетяна Густавівна тут же запропонувала видатному гостеві відкрити бал. [74, с. 194])

Один із нових друзів – декабрист Олексій Капніст – привозить Шевченка до Яготина і знайомить з родиною князя Миколи Рєпніна-Волконського. Нащадок Рюриковичів, колишній військовий генерал-губернатор Малоросії, покровитель української справи в імперії, приймає Тараса, наче рідного сина. Княжна Варвара Рєпніна, щиро закохавшись у Шевченка, стає його другом на все життя, а головне – ангелом-хранителем у часи поетового заслання. Тарас Шевченко присвячує їй поему «Тризна» й дарує автопортрет. У Рєпніних він знайомиться із сестрами Олександрою (поетесою) та Глафірою (художницею) Псьол, товариські стосунки й листування з якими триватимуть до кінця його життя [78, с. 225].

Стара княгиня Рєпніна хворіла на очі. Гордовита й владна внучка гетьмана Кирила Розумовського була дуже привітна з гостями, але рідко з'являлася в салоні, воліючи перебувати в своїх покоях. Так само і старий князь більше перебував у своєму кабінеті, зайнятий читанням книжок. Був він людиною глибоко освіченою, незвичайно розумною, привітною і гостинною. *(Однією рукою княжна Варвара підтримувала матір, що слабувала на очі й погано бачила. У другій заломила між пальцями списаний лист і читала тихо, поволі, з роздумом, як читають уже не раз прочитані листи. Княгиня Варвара Олексіївна, ще бадьора і владна в рухах і голосі, переступала поволі, наче їй було важко нести якийсь вантаж думок... Дочка, Варвара Миколаївна, що поринула з головою в лист свого далекого вчителя, не помічала довкола нічого. [74, с. 198].)* Душею старого гетьманського дому була княжна Варвара. Княжна мала глибоку огиду до кріпацтва. Свої переконання, щирість вдачі і простоту вона отримала по батькові, по матері – палкість почувань і пристрасний темперамент. Щедро розсіваючи навколо проміння своєї чистої душі, діяльною любов'ю

до ближніх княжна надолужувала брак особистого щастя [24, с. 103-104].*(Старша за Шевченка на цілих шість років, Варвара Миколаївна зберегла успадкований від матері палкий темперамент, енергійність і постійність у думках. В її худенькій, досить граціозній постаті й великих, виразистих очах, в її рухах і манері розмовляти з захопленням Шевченко бачив щиру і натхненну вдачу. Її, видно з усього, більш цікавив Шевченко-поет, ніж художник. І розмову вона весь час провадила навколо поезії і взагалі літератури, яку, як це відзначив сам Тарас Григорович, знала непогано і мала неабиякий смак. [74, с. 201])*

Коли де по правді відпочивав Тарас тоді душею, так це хіба в Яготині у старого князя Репніна, бувшого київського генерал-губернатора, який попав у неласку царську й на селі доживав свого праведного віку.

У князя Репніна була донька, Варвара, з якою поет сприяв, яку називав своїм добрим ангелом хоронителем і яка до бувшого кріпака у серці своєму зберегла щиру прихильність і більше як прихильність – любов. І коли Шевченко вивіз із України які гарні особисті враження й переживання – так перше всього були це спомини із Яготина. Не затерті образи виїмкового українського магната і його виїмково гарної, освіченої, духовно ще більше, ніж матеріально, багаті доні Варвари. З сильними враженнями, з головою повною образів кривди, насилля, знуцання, з серцем повним жалю й обурення вернув молодий поет у Петербург

Артистичним висловом тих сильних вражень та почувань являються твори, що повстали в Петербурзі після першої подорожі Шевченка на Україну [37, с. 45].

Весною й літом Шевченко побував на Пирятинщині, Миргородщині, Прилуччині, Роменщині, Хорольщині, Лубенщині й у Полтавському повіті. 20 липня Шевченко опинився на ярмарку в Ромні, де, як сам пізніше згадував у щоденнику, пробув три дні в гостинному наметі веселого гуляки пана Льва Свічки. Мав там змогу насолоджуватися чудовою грою славетного українського актора Карпа Соленика, якого

бачив у ролі Чупруна в «Москалі-Чарівнику». *(Соленик-Москаль зачарував публіку. Шевченко сидів, чекаючи кожного його слова і жесту, якихось особливо правдивих і повних змісту. Тарас любив театр і вище над усіх ставив Мартинова і Щепкіна. Він чув не раз, як хвалили Соленика, але зараз був просто вражений: він зустрів мистецтво вищого класу, мистецтво простоти і правди, таке близьке і зрозуміле народові. [74, с. 367])* Побувати на ярмарку в Ромні – це значило побачити мало не все полтавське панство, що з'їздилося туди з своїх хутірських затишків. Міг тут досхочу приглядатися до всіх українських Собакевичів, Манілових і Ноздрьових. *(Дехто з-за столів, зовсім не потрапляючи в тон, пробував і собі підтягувати... Закінчилось. І знову п'яні аплодисменти і вигуки «біс» всуміш з п'яною гикавкою пролунали в повітрі. [74, с. 363]).*

Середину серпня провів у свого знайомого лікаря А. О. Козачковського в Переяславі. Козачковський познайомився з Шевченком іще на початку 1842 року в Петербурзі, повернувшись із подорожі навколо світу. Покинувши тоді посаду лікаря російського флоту, він від 1844 року був міським лікарем Переяславі. Був він людиною високих моральних прикмет, українським патріотом і дуже цікавився народною поезією. Вивчаючи в Переяславі українську старовину, Шевченко зблизився з Козачковським. [24, с. 133-135]. *(І не панська садиба, а простий будиночок «городового» лікаря Андрія Козачковського гостинно розчинив перед поетом двері, привітав і пригорнув його в гарячці.*

Всього півтора року перед тим Андрій Козачковський за власним бажанням був переведений з Курська до Переяслава працювати в міській лікарні. Для невеличкого міста цього біло досить, щоб добрий лікар здобув популярність і заслужив повагу від людей. [74, с. 413]).

26 вересня був Шевченко в своєму рідному селі на храмі. Шевченко багато розмовляв із своїми односельцями, мав зворушливі зустрічі з колишніми шкільними товаришами, яких сам старався розшукати. (3

церкви ще не вийшли, і вулиці були майже порожні. Тарас Григорович пішов на майдан. Біля церкви у великій занедбаній хаті була школа, до якої ходив колись і він по науку до дяка Петра Богорського... Схвильований давніми, хоч і тяжкими спогадами, Шевченко відійшов від школи і піднявся сходами до церкви. Селяни були розступились, щоб дати йому прохід наперед, але він став позаду. Відправа закінчувалась. Він дивився на обличчя селян і багатьох з них упізнавав, хоч і не відразу. [74, с. 210]). Ще під час перебування в рідному селі в 1843 році звернула на себе увагу поета і подобалася йому молоденька дочка о. Григорія Кошиця – Федосія. (Повз нього поволі пройшла Федосія. Несподівано для себе вона побачила Шевченка і мимоволі одну мить затримала на ньому погляд. Потім ледь-ледь уклонилась і вийшла з церкви. «Гарна бісова дівка!» – промайнула думка в Тараса. [74, с. 210]). Почуття симпатії до гарненької попівни під час цього нового приїзду в Шевченка, очевидно, ще поглибилося, і він до неї посватався. Батьки не схотіли віддати дочки за свого колишнього наймитчука, хоча поет їй подобався. Бідна попівна так тяжко переживала це своє нещастя, що пізніше збожеволіла [24, с. 135].

Що ж привело Тараса Григоровича до Кирило-Мефодіївського товариства? До нього входили люди, серед яких Тарас Григорович міг відверто висловлювати свої думки, де його розуміли. До того ж Тарасу Григоровичу імпонувала ідея слов'янофільства, якою був пронизаний статут товариства. (Шевченко пішов понад берегом. Навроцький тримався увесь час біля нього.

– Я відповім на ваше питання: тепер культурні діячі захоплені ідеєю об'єднання слов'янських народів. А ваша поема – це простягнута до чехів братня рука.

Шевченко випростався:

– Це ви правду сказали. А тільки чи по-серйозному ви думаєте над цим?

– Тарасе Григоровичу! – вигукнув Навроцький. – Та кожен з нас

готовий життя присвятити цій справі.

– Хто ж це ви?

Молоді діячі, які присяглися служити народові. Ви товаришуєте з моїм двоюрідним братом Миколою Гулаком – він вам може розповісти більше. [74, с. 449])

Невідомо, як поставився Шевченко до відозви «Брати українці», написаної Миколою Костомаровим приблизно в кінці 1846 року. Наполягаючи на тому, аби всі слов'яни між собою об'єдналися, автор документа закликав кожний народ скомпонувати свою Річ Посполиту так, щоб мати свою мову, свою літературу і свою громадську справу. У відозві окреслені такі народи: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, серби і болгари. Всі вони мають створити один сейм або слов'янську раду, де б збирались депутати від усіх Речей Посполитих і вирішували діла цілого слов'янського союзу. Важливо, щоб у кожній Речі Посполитій був свій правитель на роки і над усім союзом був один правитель на роки. І при цьому – рівність і свобода для усіх [75, с. 151-152].

(– А з Польщею ж як? – несміливо спитав Кенджицький, якого це найбільш цікавило.

– Польща не загине! – запалюючись, вигукнув Костомаров. – Її збудить Україна, яка не пам'ятає давнього зла. І нехай усе слов'янство єднається навколо України і православної віри.

– Отакої! – вигукнув вражений Шевченко... – Та це ж виходить, що ти всіх слов'ян до одної попової хати завертаєш... [74, с. 467])

Тим часом Шевченко знайшов собі приміщення на Козиному Болоті (пізніше – Хрещатицький провулок), де оселився разом із мистцем-малярем Михайлом Сажиним та Афанасьєвим-Чужбинським, що ще по Проводах приїхав до Києва. Сажин був товаришем Шевченка з Академії. Обидва митці з самого ранку аж до вечора пропадали на етюдах, зрисуваючи всі прикметні види Києва, інтер'єри церков і цікаві околиці. Зрисував Шевченко і лаврські галереї-коридори, що провадили до печер, і цікаві

характеристичні постаті прочан і жебраків у Лаврі. *(В невеличкому, з мезоніном, будиночку Житницького на Козиному болоті почали відразу жити втрьох. До Шевченка і художника Сажина тимчасово приєднався Чужбинський, який щойно приїхав до Києва для наукових досліджень з етнографії. Він збирав фольклор, розшукував цікавих людей, що пам'ятали старовину... Шевченко і далі змальовував пам'ятки давнини для Археографічної комісії та київські пейзажі. [74, с. 445])* Коли була негода, залишався вдома й читав нові журнали або потрібні йому для праці історичні твори. Виходячи з дому до міста, завжди брав із собою гроші, щоб роздавати вбогим. Якомусь жебракові, що підійшов до вікна його помешкання на Козиному Болоті, не замислюючись, всунув у руку золотого півімперіала, що лежав на столі. Жебрака налякала небувала щедрість, і він не схотів узяти цієї великої суми, бо, мовляв, у старців таких великих грошей не буває [24, с. 154]. *(Жебрак був босий, з покаліченими ревматизмом пальцями. Очі його були скаламучені більмами. Шевченко узяв на столі золотий півімперіал і поклав на простягнуту руку старця. Співучим голосом жебрак почав вимовляти звичайні для цього випадку слова і раптом обірвав свою подяку наполовині. Шкарубкими пальцями він обмацав монету, показав її поводитареві і щось спитав його. Потім поклав півімперіал на підвіконня.*

– Я такої, пане, не візьму, спасибі вам. Подайте мені шматок хліба, як є. Старцям таких грошей не дають. [74, с. 468]

П. Куліш, що на різдвяних святах 1846 року приїхав до Києва, був здивований усім тим, що побачив у Києві, а нові твори Шевченкової музи зробили на нього велике враження. 1 січня Куліш виїхав з Києва до Борзенщини, запросивши Шевченка на своє весілля; Куліш мав оженитися з сестрою Білозерського панною Олександрою. 9 січня й Шевченко вкупі з Гулаком виїхали з Києва. Гулак їхав до Петербургу, Шевченко поки що – в гостину до знайомих і приятелів: під Борзною жив його приятель В. Забіла, недалеко було й до Качанівки, де, крім старого Григорія

Тарновського, пізнав і в його домі і в околиці багато людей.*(Куліш увійшов у сіни, потім до передпокою, роздягнувся. З вітальні чути було веселі чоловічі голоси, бренькіт бандури. Залунав досить гучний і гарний голос господаря. Забіла любив поспівати, сам собі акомпонує на бандурі. Старий з дровами пройшов до кімнати, і крізь прочинені двері Куліш побачив компанію чоловік з десять, що сиділи за столом з розпаленими, надто збудженими обличчями і слухали господаря і його бандуру. [74, с. 479])*

Весілля Куліша відбулося в хуторі Мотронівці 24 січня. З'їхався мало не весь рід молодої. Приїхав з Полтави і Василь Білозерський. Костомарова Куліш ще раніше запрошував теж приїхати, якщо він хоче поглянути на те, що представляє представників українського народу. Костомаров не приїхав, але Шевченка зустріла несподівана честь: наречені запросили його на боярина. Весілля Куліша відбулося дуже урочисто. В особливодоброму настрої був Шевченко. Тішила його вся атмосфера в домі Білозерських. Подобалося йому й те, що молода добре говорить по-українському. Сам молодий, його боярин Шевченко і Василь Білозерський творили справді яскраву групу представників нового українського покоління. [24, с. 160-162].*(До оленівської церкви їздили брати шлюб. Потім на хуторі Мотронівці відгуляли весілля.*

Шевченко до весілля то співав з молодою і її старшою сестрою Надією народних пісень, які особливо добре співала Олександра, то зникав на хуторі по селянських хатах... І на весіллі горував Шевченко. Щоправда, старшому бояринові так і належало. Він, як той диригент-віртуоз, диригував настроєм усього весілля. Хотів Шевченко – і всі зачудовано слухали спів його і «княгині»... Хотів, щоб скрізь панував сміх, – і відразу досягав цього. Або починав розповідати так, що з усіх кімнат сходилися слухати[74, с. 484])

Між тим студент Петров 28 лютого 1847 р. доніс помічникові попечителя навчального округу М. В. Юзефовичові про Кирило-Мефодіївське братство і подав членів цього тайного товариства.

Юзефович, перше всього, поспішив звільнити Шевченка з Археографічної комісії, при якій він був художником-співробітником, а Зберезня разом з Петровим з'явився у попечителя навчального округу, де Петров письмово подав свій донос. Генерал-губернатор Бібіков був тоді в Петербурзі. Туди переслано йому донос і 17 березня передано його шефові жандармів гр. Орлову. Слідство повинно було вестися в Петербурзі, під проводом Орлова й Дубельта, а під оком самого Миколи І, котрому щоднини давали звіт [37, с. 81-82]. *(Петров не зволікав жодного дня і третього березня з'явився до попечителя Траскіна з усним і письмовим свідченням у справі Кирило-Мефодіївського братства. Одночасно він розповів про недруковані вірші Шевченка, які йому читав Навроцький... Малодосвідчений у подібних питаннях Траскін повідомив канцелярію київського генерал-губернатора про справу і передав туди донос Петрова та його ж відомості про вірші Шевченка. Спеціальний кур'єр помчав у Петербург до Бібікова...*

А правитель канцелярії, зваживши все, прийшов до висновку, що в столиці навколо цієї справи добре заходяться і що справа неминуче буде подана Третім відділенням государеві і що, нарешті, корисно буде нагадати там про свою заслугу у викритті таємного Слов'янського товариства. ... І справа закрутилась [74, с. 494-495]).

17 квітня офіцер поліції Грішков привіз до ІІІ Відділу Шевченка, і жандарми, зробивши того самого дня перший допит, наказали йому відповісти на письмі на поставлені запитання. Шевченко, як і треба було сподіватися, повівся на допиті надзвичайно благородно, дуже розумно й обережно. Він категорично заперечив свою участь у товаристві св. Кирила й Методія, а тому залишив без відповіді й цілих 10 інших запитань, що стосувалися до товариства – літератури, знайденої у братчиків, їхніх намірів, проектів, оцінки ролі й діяльності кожного з них у Братстві тощо [24, с. 167]. *(Не підводячи голови від аркуша паперу, Шевченко часом кидає скося погляд на Дубельта*

по другий бік столу. Іноді їхні погляди зустрічаються. Начальник Третього відділення стежить за кожним рухом поета, якого він допитує. Якусь мить вони мовчки дивляться один одному в очі і кожен намагається прочитати в погляді супротивника його думку. Далі поет опускає очі на аркуш, де написані питання, на які він повинен дати відповіді. Питань багато, відповідей мало...

Дубельт закінчив читати. Він пронизливо дивиться Шевченкові у вічі:

– Ви не відповіли на всі десять питань про Кирило-Мефодіївське товариство.

– Я нічого про нього не знаю.

– Неправда. Ви були членом цього товариства.

– Я не був членом ніякого товариства...

За чверть години Дубельт прийшов до кабінету шефа.

– Ну що?..

– Як я й думав – нічого. Він знає все, але нічого не хоче сказати.

Проте й без того все ясно.

– Я теж так думаю.

Доказів про участь Шевченка в Слов'янському товаристві немає. Його злочин – вірші [74, с. 506-509])

Слідство тяглося більше місяця. Вели його найвищі й найвправніші царські слідчі, генерал-ад'ютант граф Орлов, шеф жандармів і начальник III відділу, та генерал-лейтенант Дубельт, начальник штабу жандармів. Вели, розуміється, при допомозі всіх тоді так гарно випрактикованих способів»: підступу, деморалізації, терору: Орлов тупав ногами, кричав і страшив карою смерті.

У мурах цитаделі переходить Шевченко процес самоусвідомлення. Глибоко, дуже глибоко зазирає у власну душу, очищується сам в собі, в своїх думках, в своїх могутих переживаннях, мов золото в огні, і з того психічного процесу виходить суцільним, чистим, божеськи правим. Що було буденного, звичайного, пилом припорошеного, паде із його душі,

остається серце велике, любляче, чисте, мов кришталь. Не клене ворогів, що позбавили його волі, не лихословить їх, не кличе кари, лиш прощає їм з великим, самотнім сумом, що не в Україні буде жити, людей і Господа любити [37, с. 85-86]. *(Ти говорив би до чесних і відданих народів людей. І ти, і твої товариші. Шкода, вірних серед них лишилось мало. Багатьом не вистачило мужності. Вони зреклись свого товариства, його ідей і прагнень, зреклись дружби з тобою. Зреклись всього, на що надихала їх молодість. Надто великою ціною здобули вони царське помилування і мізерний недогарок волі. Вони присягались, що живуть сподіваннями на перемогу ідей свободи і визволення найменшого брата, якому ти віддаєш усе, і в ім'я цієї любові вони натовпом зустрічали тебе, пригортали до серця і цілували руку... Вони звали тебе провидцем, кобзарем кобзарів і провісником волі. Чи залишаться вони вірними товаришами, чи в страху зречуться тричі і тебе, і своїх недавніх прагнень... якщо ж одвернуться від тебе, і в твою пустельну далечинь не долине їх дружній голос і не дихне в твою душу вітром надії, неволя твоя буде страшна. Та ніякі роки муштри не зроблять з тебе солдата, царського служака і не уб'ють твоєї пісні. [74, с. 519-520])*

Отже, роман Леоніда Смілянського «Поетова молодість» охоплює період життя Тараса Шевченка від звільнення з кріпацтва і до арешту за його волелюбні та закличні поезії. Хронологічно невеликий, цей часовий проміжок дав письменнику багатющий матеріал для роботи в літературі. Леонід Смілянський виписує яскравий і правдивий психологічний образ молодого і сповненого надій Тараса Шевченка. Він не жертвує історичною достовірністю на догоду літературі. Саме тому ми можемо разом із письменником прожити всі ті події, які переживають і його герої та відчувати всі ті емоції, які відчувають і вони. Правдивий та майстерно виписаний роман є яскравим джерелом для вивчення біографії Тараса Шевченка.

2.3 Відображення періоду перебування Тараса Шевченка в Оренбурзі та Орській фортеці у романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»

Роман Зінаїди Тулуб – одне із найвизначніших явищ літературної Шевченкіани. Він користується широкою популярністю завдяки високохудожньому зображенню складної і величної фігури геніального поета, мислителя, художника. При цьому варто відзначити, що Зінаїда Тулуб зробила об'єктом свого художнього дослідження чи не найскладніший період життя Шевченка. Важка, принизлива солдатчина далеко від рідної України, від друзів, відсутність будь-якої підтримки, заборона писати та малювати, муштра – все це вражало душу Шевченка, все відкликалося у ньому трагедією. Але, як показує в романі Зінаїда Тулуб, поет не опустив рук, не зневірився, хоча і вимушений був жити подвійним життям: зовнішнім і внутрішнім – творчим.

По оповіщенню наймилостивішого присуду Шевченка передано з опіки Третього відділення розпорядок воєнного міністерства, а це відправило його з фельд'єгерем Відлером з Петербурга в Оренбург.³¹ травня, ранком, випроваджено його з тюремної келії й посаджено на віз. Заторохтіли колеса, й віз пустився в далеку дорогу. За десять діб переїхав Шевченко з фельд'єгером майже 2000 верст, заїхавши тільки одного поштового коня. Пити, їсти, відпочивати можна було тільки тоді, як перепрягали коней. Так дуже спішилися вивезти в безпечне місце небезпечного українського співця-бунтаря. *(Коні все мчали та мчали. Ремінна шлея одноманітно й ритмічно тремтіла у них на спині. Міцний дух кінського поту і вологої шкіри бив у ніс. Гайка на передній осі дрижала все пронизливіше. Від пилу пашило в горлі, щипало очі. Тіло нило від восьмидобової тряски без сну і відпочинку – подорожні робили лише півгодинні зупинки на поштових станціях, чекаючи, поки перепряжуть коней. [80, с. 25]).* 9 червня був він уже в розпорядженні команди окремого оренбурзького корпусу. В Оренбурзі перебувало тоді чимало

поляків-засланців, а з українців був Лазаревський, Сергій Левицький та інші. Було це прямо місто засланців. У Лазаревського зібрались українці та щиро вітали свого поета. Після Петербурзької тюрми та після пекельної їзди поет відпочив душею, та, на жаль, він навіть в Оренбурзі довго залишатись не міг [37, с. 89].*(І, надавши голосу суворій офіціальності, генерал сказав:*

– По-перше, треба, молодий чоловіче, привітатися, а по-друге, мабуть же, Шевченко заслужив свою гірку долю. Крім того, до таких справ треба підходити з суголою обережністю і подумати перш ніж висловлювати своє співчуття до засудженого, а тим більше обурюватися вироком суду. А взагалі, – підвищив він голос, – мене надзвичайно дивує, як ви наважилися звернутися до мене з таким проханням. Установа, яку я очолюю, не має ніякого відношення ані до Третього відділу особливої його імператорської величності канцелярії, яка розглядає такі справи, ані тим більше до військового міністерства, якому тепер підлягає Шевченко. Так що зо всіх поглядів я не маю ніякої змоги й права втручатися в долю вашого протеже.[80, с. 39])

Коли Левицький і Лазаревський захопилися долею Шевченка як земляки, для яких він був передусім геніальним поетом їх батьківщини, то чужих, мабуть, він сам зачаровував, як от Матвєєва та й інших. Капітан генерального штабу К. І. Герн, один із ад'ютантів генерал-губернатора, разом із генералом бригади Федяєвим писали вже відповідні листи до капітана Мешкова, командира 5 батальйону в фортеці Орській, куди штаб 23 дивізії призначив Шевченка. Робили це, мабуть, на просьбу Матвєєва. Лазаревський знайшов ще й свою дорогу, щоб допомогти поетові. Він мав в Орській фортеці доброго знайомого – урядовця М. С. Александрійського, якому рекомендував Шевченка. Зустрівся поет в Оренбурзі і з товаришем з Академії – уральським козаком Чернишовим. Той прийняв поета добре, як і вся його родина, і теж про нього, як побачимо, не забував і далі. Познайомився Шевченко і з поляком Венгжиновським, що теж служив в

Оренбурзі в Пограничній Комісії і був однією з найвидатніших постатей серед тутешньої численної польської колонії, яка складалася переважно з поляків-засланців. Він був родом з України і згодом зробив багато добра Шевченкові. *(Ночував Шевченко то у Лазаревського з Левицьким, то в слобідці у Герна. У Гернів проводив він і вечори. Софія Іванівна познайомила його з своїми земляками-поляками, які оточили Шевченка найтеплішою увагою.*

У Лазаревського Шевченко написав кілька листів на батьківщину, а також петербурзьким друзям. Українців просив не забувати його і порадувати хоч одним теплим і словом на чужині, а петербурзьких друзів – клопотатися хоча б про пом'якшення його долі, якщо про звільнення поки що не може бути мови. Писати просив в Оренбург Лазаревському, який обіцяв негайно переслати йому листи в Орськ тій особі, яку йому назве Шевченко [80, с. 94]).

18 червня колишній художник Шевченко, тепер рядовий 5 лінійного батальйону Оренбурзького Корпусу, виїхав з Оренбургу до місця нової «служби», до фортеці Орської, де стояв батальйон. До Орської від Оренбургу було 280 кілометрів. Шевченко мав гроші й протекцію і міг собі найняти коні. По дорозі, що її відбув у п'ять разів повільніше, ніж з Петербургу до Оренбургу, міг придивитися докладно до нового краю, що надовго мав для нього бути незамкнутою тюрмою. Під час цієї подорожі в ньому прокинувся дух мандрівника-краєзнавця. *(Через кожні двадцять - двадцять п'ять верст вони міняли на станціях коні. Чудернацькими здавалися Шевченкові ці станції з будинками, оточеними стайнями й сінниками, і зустрічні козацькі станиці. Навіть у посуху на їх вулицях стояла ледве підсохла багнюка, яку по кілька разів на день місила і зрошувала станична худоба. Хати тісно тулилися одна до одної, і ніде не було ані садка, ані палісадника, ані дерева, ані кущика чи то простенької грядочки квітів під вікнами.*

– *Хата й ворота, ворота й хата, ворота й клуня. Знов хата, – підраховував Тарас Григорович садиби, повз які вони їхали. – Та як тут люди живуть без зеленого кущика?! Без бузку або шишини? Ані радості, ані краси... Навіть затінку немає, щоб від сонця сховатися в таку спеку [80, с. 97-98]). Радів, побачивши єдине на дорозі село, вкрите зеленню. Була це Островей – слобода, заселена українськими колоністами. До сліз зворушив його вигляд тієї типової української степової оселі, що так живо нагадувала йому його прекрасний рідний край, тут він потішив душу свою рідною розмовою. (Шевченко мало не скрикнув від радісного здивування: в улоговині розкинулася велика станиця, потопаючи в густій зелені садів і левад. Білосніжні хати блищали на сонці сліпучою чистотою. Плакучі верби розпустили над ставком свої зелені коси, а дівчинка в віночку з живих квітів і в строкатій чепурній плахті гнала назустріч тарантасу велику круторогу корову. Тарасу Григоровичу на мить здалося, що він на Вкраїні, що це околиці Седнева і їде він в гості до свого друга Андрія Лизогуба – і серце його затремтіло. [80, с. 100-101]). У Губерлі, передостанній станції перед Орською, милувався мальовничими Губерлінськими горами. Наступного дня кілька годин підіймався на Губерлінський хребет, звідки відкрився вид на пустельний степ, а по останній станції Подгорная треба було підійматися на нове плоске узгір'я другого ланцюга цих гір. З узгір'я побачив уже він «пустелю, що від неї душа холонула». Здалася йому та пустеля розкритою могилою, що ладна його живцем поховати. Вдивляючись у сумну панораму, помітив серед неї біленьку плямочку, оточену червоно-рудою стрічкою. Це була Орська фортеця. [24, с. 188-189]. (Казарми, штаб з канцелярією, в'язниця, де тримали оцих колодників у важких гримучих кайданах, стоси дров, стайні, цейхгаузи, замкнені важкими, з тарілку завбільшки замками, оточували майдан, і тільки кам'яна церква з сліпучо-білими мурами у протилежному кінці майдану трохи відживляла похмуро-нудний вигляд фортеційного плацу і всього Орська, цілком позбавленого рослинності.*

Всі казенні споруди були під бляхою рудувато-брунатного кольору, а за ними розсипалося з півсотні рублених хат уральських козаків. І все це разом здавалося крихітним сумним островом у безмежному морі пожухлого степу[80, с. 113])

Під суворим наглядом, із небезпекою для життя порушуючи «височайший указ», він пише свої «захальвні книжечки», творить автопортрет, робить замальовки. У солдатській казармі Тарас Шевченко знайомиться і зближується з польськими політичними засланцями. Відновивши листування з друзями, просить надіслати йому книжок [78, с. 225].

Прибув Шевченко до Орської фортеці 23 червня, і того самого дня командир 5 батальйону призначив його до 3 роти. Колишній художник Шевченко зробився рядовим ч. 191.

Муштра й казарма – те, що найбільше він ненавидів, були тепер примусовою атмосферою, в якій повинен був увесь час перебувати. Як до кожного «молодого солдата», приставили до нього «дядьку», тобто інструктора. Мундир видали йому вузький. Кожний ранок починався натягненням осоружного мундира за поміччю «дядьки». Далі йшла муштра. Капітан Герн хотів допомогти Шевченкові й полегшити його становище, але Мешков зрозумів це по-своєму: він узявся особисто по кілька годин денно мучити бідного Тараса солдатською виправкою та іншими тонкощами тодішньої фронтової служби, надриваючи сили, щоб зробити з нього доброго фронтовика, чи пак бравого солдата. Цей Мешков був не лиха людина, але дуже обмежена – типовий солдафон миколаївських часів. *(Зранку починалася щоденна солдатська муштра. Після молитви й сніданку роту вивели на плац для головної солдатської науки – марширування. Марширували по двоє, по четверо, по вісім чоловік у шерензі. Наче балерини, які щоранку годинами вправляються біля станка, солдати мусили високо викидати ногу наперед, не згинаючи коліна, щоб уся нога від стегна до кінця пальців становила одну рівну лінію, і одразу*

вдаряти нею об землю. Ротний та молодий офіцер з одного боку і фельдфебель та унтер-офіцер з другого пильно стежили, щоб уся шеренга, строго підібрана за зростом, одночасно підіймала ноги на однакову висоту, щоб усі носики ніби торкалися одної туго натягнутої струни і всі ноги одночасно з однаковою швидкістю і силою били подошвою землю. Звук від цього кроку мусив бути не розсипним, а єдиним, сильним і чітким. З першої ж хвилини Шевченко відчув себе в строю безпорадним. Нові юхтові чоботи ще не облягли його ногу як слід. Вони були тісні в підйомі, а нога мимоволі згиналася в коліні, кирпатий носак стирчав угору і порушував стрункість шеренги[80, с. 122-123]). Але Мешков не робив кривди поетові. Для нього лист генерала Федяєва був наказом. Гірший був командир 3 роти землячок Глоба. Суворий формаліст, п'яниця й людина брутальна, він уже тоді, коли Шевченко вперше з'явився перед ним, загрозив поетові р і з к а м и , якщо він не буде добре поводитися. Цей Глоба глумився з нездарного солдата. Найтяжчим для Шевченка було власне це ховання в собі людського почуття, до чого він довго не вмів призвичаїтися і що називав огидним лицедійством [24, с. 189-190].(Думки Шевченка завжди були на батьківщині. Варт було йому заплющити очі або й просто замислитись, як поставала перед ним його рідна Кирилівка, або безмежно дорогий стародавній Київ, що пишно розкинувся по зелених берегах Дніпра, або яка-небудь з гостинних садиб, де подовгу жив поет, малював портрети хазяїв і одночасно працював над своїми віршами. Завжди, завжди був він душею там, де страждав його рідний народ, його кривні сестри й брати, і, як Антей, припадаючи хоча б у думках до рідної землі, зміцнювався від цього духом і писав. Він кликав до себе ці солодкі й одночасно гіркі думки, як кличуть улюблених голубів, благав їх не відлітати, не покидати його на чужині і малював у своїх віршах картини українського села, потопуючого в кучерявій зелені садів, з його білосніжними хатками серед струнких тополь, з дзеркально чистим

ставком, з левадами і веселим кипінням води на млиновому колесі[80, с. 142-143])

Арешт і заслання Шевченка викликали серед його друзів і прихильників, зокрема й у впливових аристократичних колах, хвилю спроб полегшити його долю. Серед тих, хто писав йому на заслання, надсилав літературу, гроші, були співак С. Гулак-Артемовський, актор М. Щепкін, В.Рєпніна, якій особисто О. Орлов заборонив листуватися з поетом, та ін. Від початку 1848 р. надсилаються клопотання про пом'якшення вироку – зняття заборони малювати [78, с. 225].

Поволі в Шевченка зав'язалися знайомства й на місці. Приїхав він до Орської з рекомендацією до земляка з Чернігівщини лікаря М. Александрійського, що закінчив Київський університет. Покинувши свою власну професію, він служив у Пограничній Комісії і був в Орській фортеці на посаді «опікуна прилінійних киргизів», як Михайло Лазаревський у Троїцькому. Александрійський був людиною заможною і через це досить незалежною. Жінка його походила з багатой купецької родини. Погляди Александрійський мав передові, а як людина культурна, напевне передплачував газети й купував книжки. Шевченко був прийнятий у його домі не як солдат, а як найближчий знайомий, нарівні з іншими гостями. Там він, без сумніву, зустрічався і з командиром батальйону і з іншими офіцерами залоги, як гість господаря, а не як рядовий ч. 191 за списком, як оповідає Ф. Лазаревський у своїх споминах [24, с. 191].

У фортеці був військовий писар Лаврентьев, що мав родину й жив на приватному помешканні. Цей Лаврентьев, людина неосвічена, але досить розвинена, проста й гуманна, подобався Шевченкові, і він з ним приятелював і часто в нього бував, а за першого півріччя перебування в Орській хата Лаврентьева була єдиним місцем справжнього спочинку для нашого поета, який, між іншим, деякий час учив грамоти писаревого сина. На учня свого він ніколи не сердився, вживаючи як педагогічних засобів лише ласки та жарту. *(Васько та Стьопка перші дні боялися свого вчителя,*

але згодом, коли «дядько Тарас» змайстрував їм розмальовану розрізну абетку з картону, що його десь здобув Лаврентьєв, і на звороті кожної картки намалював тварину або птаха, вони раптом загорілися довірливою дитячою любов'ю до нього, годинами від нього не відходили і все просили, щоб він розповів їм казку або яку-небудь цікаву пригоду.

Спочатку Шевченко вчив їх, як колись вчили його самого, і кожен літеру називав цілим словом. Літера «п» звалася «покій», літера «л» – люди, а літера «д» – добро. Але коли найближчої неділі пішов він знов до Ісаєвих і розповів Лідії Андріївні про свої уроки, вона порадила йому пояснити дітям, що літера «є» лише знак, яким позначають один звук, і що літера «мислите» передає звук «м», тобто коров'яче мукання, літера «с» – сичання змії, а літери «ж, з» – дзижчання мухи та джмеля. Тарас Григорович досі не чув про новий звуковий метод навчання і захопився таким простим і зрозумілим поясненням. Другого ж дня Шевченко усе це розтлумачив своїм учням, і якою була їх спільна радість, коли вони одразу склали з розрізних літер найпростіше і найдорожче для кожної дитини слово – мати. [80, с. 161]).

Коли Шевченкові пощастило вирватися з казарми, то своїм добрим відносинам із деякими начальниками він завдячував те, що мав навіть приставленого до себе слугу, солдата-українця Галущенка. Було не, мабуть, тоді, коли він хворів на ревматизм.

Надовго брати на себе відповідальність за порушення формальних приписів ніхто не хотів, і Шевченкові довелося повернутися до казарми. Начальство не могло не боятися відповідальності за Шевченка: дозволяючи йому жити поза казармою, воно тим самим брало на себе подвійну відповідальність: коли б хтось, подаючи докази, доніс вищій владі, що Шевченко рисує або пише, тих, що дозволили йому жити поза казармою, спіткала б тяжка кара. (Сумний і збентежений чекав на нього Лаврентьєв.

– *Таке воно погане діло виходить, Григоровичу, – почав він, тільки-но Шевченко переступив поріг і почав скидати кожух, – що й казати гидко. Наказав майор, щоб, значить, тебе назад у казарму... Вже як я просив, казав: «Дозвольте йому, ваш скобродіє, ще трохи в мене пожити. Людина він сумирна, ніякого від нього шуму або турботи, а діток моїх він грамоти навчив, тепер знов-таки рихметиці навчає». Ручуся, значить, за тебе, що ані пиятики, ані шуму від тебе не буде... А майор як цикне на мене: «Він проти самого государя інпіратора бунтівник, ворог унутрішній є, якого знищожувати положено, а тому ти і заступатися за нього не смій, а як йому від генерала – царствіє йому небесне – послабленіє було, так генерал сам би за нього й відповідав, а я за його злочинства відповідати не бажаю». Так ось, Григоровичу, збирайся, голубе, поведу я тебе, значить, знов у казарму. Тільки ти не журися й серцем не сумуй: дасть Господь, пришлють нам нового генерала, може, я тебе знов на фатеру до себе випрошу. Казарма зустріла Кобзаря знайомим смородом і стогоном [80, с. 220])*

Тяжко було Шевченкові вертатися до казарми, тим більше, що сталося це зимою, коли задуха в ній була ще дужча. Важке становище його погіршилося ще й тим, що на нього напала нова, ще тяжча хвороба, – це була цинга (скорбут). Викликати її могла різка зміна харчування: в тому пустельному краї майже не було городини

Але поза хвилинами пригноблення думка його завжди систематично працювала над тим, як би зробити так, щоб і в цих умовах життя його було творче. Розумів, що для цього потрібні дві речі: вийти з казарми і дістати дозвіл малювати. Заборона літературної діяльності його не здивувала: писав революційні поезії, й за це спіткала його заборона писати. Але ніяк не міг зрозуміти, за що йому заборонено малювати.

Листопад і грудень 1847, як і січень 1848 року, провів у напруженому дожданні результатів своїх заходів. У грудні, як видно з листа до М. Лазаревського, був в особливо важкому настрої, бо до тяжких мук, що їх

переживав, коли його оселили в казармі, додавалися ще й гіркі розчарування: довідався, що Чернишов усе ще не виїхав до Петербургу, справа затяглася, а він жив лише одною надією – одержати дозвіл рисувати – і вірив, що це річ можлива[24, с. 192-195].

Оренбурзький окремих корпус, куди потрапив рядовим солдатом Шевченко, займався приведенням Оренбурзької, Сирдар'їнської ліній в оборонний стан. Військові зводили укріплення, куди заселялися російські поселенці, проводили експедиції, рекогносцировки і топографічні зйомки в районі Аральського і Каспійського морів, річок Сир-Дар'ї, Яни-Дар'ї, безводного степу і оз. Телекуль[75, с. 151-152].

5 березня 1848 року з'явився в Оренбурзі капітан-лейтенант О. І. Бутаков, офіцер Чорноморського флоту, учений географ-гідролог, що мав керувати експедицією для вивчення майже недослідженого перед тим Аральського моря. Бутаков ще в Петербурзі під час організаційних конференцій у військовому міністерстві не міг не поставити питання про укомплектування експедиції потрібними фахівцями. Обслідувати море мав він на двох суднах. Отже, треба йому було ще другого гідрографа, кількох топографів та хоч одного природознавця й хоча б одного митця-рисувальника. Є всі підстави припускати, що Бутакову, якому найтяжче було знайти маляра-митця, що згодився б надовго виїхати в небезпечну й тяжку експедицію, ще в Петербурзі порадили використати Шевченка, – він був, сказати б, на місці. Добру характеристику Шевченка вислали з Оренбургу ще 20 березня. Надходив травень, Бутаков уже закінчував будову великої шхуни «Константані», що її, розібрану, мав везти аж на Арал, і експедиція от-от мала вирушити, а відповідь про Шевченка з Петербургу не надходила. Узявши до уваги ту обставину, що III Відділ ще 30 січня 1848 р. сам запитував його про поведінку і «образ мислей» Шевченка і, очевидно, від доброї опінії залежнював дозвіл Шевченкові малювати, Обручев фактично згодився на те, щоб Шевченка зробити рисувальником експедиції, але формально про це ніде не згадуючи. Він

постановив перевести Шевченка до батальйону ч. 4, роти якого стояли в Раїмському форті, а комендант форту, приділяючи до морської експедиції людей, що мали служити на суднах Бутакова, мав приділити йому й Шевченка [24, с. 200-202] (*Несподіваний лист з Оренбурга радісно схвилював лікаря: Лазаревський писав йому, що до Оренбурга прибув морський офіцер Бутаков і почав будувати велику двоцоглову шхуну, на якій буде обслідувати Аральське море. Далі писав він, що полковник Матвєєв і Герн з генералом Федяєвим умовили Бутакова взяти Тараса Григоровича до складу експедиції [80, с. 269]*)

11 травня 1848 р. вранці військовий відділ, що мав завдання супроводити й охороняти експедицію капітана-лейтенанта Бутакова, рушив із Орської на місце, де недалеко від фортеці стояв уже величезний табір експедиції. За річкою Ор'ю відправили молебень, і транспорт вирушив у далекий похід. Складався він із 2500 возів і 3500 верблюдів. Крім військового майна, всяких запасів та приладів експедиції, на возах везли й розібрану морську шхуну «Константин», що її мали змонтувати вже прибувши на місце. Генерал Шрейбер, що командував цією величезною валкою, мав 200 чоловік піхоти, 2 сотні уральських козаків, 600 кінних башкирів і відділ артилерії.

Хоч Шевченко, згідно з наказом, мав виступити у складі тієї 3 роти, в якій служив, а вже в Раїмі з 2 роти 4 батальйону, куди був переведений, мав перейти під команду Бутакова, але вже від самого виступу в похід його начальство ставилося до нього не як до звичайного солдата, а як до одного з членів експедиції. Він не ніс ні військового ранця, ні рушницій навіть відбував похід не в військовому мундирі, а в якомусь легенькому пальті: адже мав завдання й по дорозі в степу зрисовувати все, що буде прикметного, ілюструвати історію походу. (*Транспорт готувався до виступу: знімали намети і джеломійки, запрягали коней, вантажили верблюдів та шикувалися по-похідному і о десятій годині після напутнього молебна вирушили в путь. Першими*

помчали верхи провідники з півсотнею козаків. Вони розвідували шлях. За ними йшла на відстані півверсти рота піхотинців з двома гарматами і вже тоді сунуло все громадисько гуркотливого, важкого транспорту. Вози йшли в три ряди, і кожен ряд розтягнувся по фронту більш як на версту. За возами йшли вантажені верблюди, а за ними гнали отари, частково призначені для потреб Раїмського гарнізону, частково для харчування величезної маси людей, що посувалася степом без шляхів, подібно ордам часів великого переселення народів. Сотня козаків і рота солдатів з двома гарматами замикали похід, а ще одна сотня козаків з піками, шаблями та рушницями гарцювала праворуч і ліворуч транспорту, охороняючи фланги. Шевченко ішов пішки з передовою ротою, виділеною з Орського гарнізону. Він був у тому ж парусиновому костюмі і в своєму старенькому літньому пальті, а всі його речі їхали у валці, старанно зв'язані й щільно вкриті корабельною парусиною. Настрій у нього був чудовий, рота йшла легко й весело, і Тарас Григорович крокував з нею в ногу і раз у раз перекидався жартом із правофланговими. [80, с. 280-281])

Під час походу Шевченко лише зрідка сідав на коня, а більшу частину походу зробив пішки. Транспорт посувався поволі – робили пересічно ледвепо 20 кілометрів надень. Хоч яка одноманітна була пустельна місцевість, де доводилося йти, проте поетові не бракувало вражень.

Спочатку, за першого переходу, він, як згадував пізніше, мабуть з незвички, не міг нічого ні бачити, ані чути, крім хмари куряви, возів, башкирів, верблюдів та напівголих киргизів, верблюжих погоничів. Але наступного дня, коли транспорт на світанку вирушив у дальшу дорогу, Шевченко поїхав в авангарді з уральськими козаками й міг повністю віддатися своєму тихому смуткові та оглядати природу, що його оточувала. Несподівано Шевченкові довелося побачити того дня особливо цікаві для мистця-пластика видовища: марево й пожежу степу. Ледве це скінчилося, як поет побачив на обрії білу хмарку, що то танула в повітрі, то знову з'являлася на обрії. Козаки пояснили, що це киргизи підпалили

степ. Шевченко зробив тут одну з найкращих своїх акварелей. Після того всю ніч просидів під джеломейкою Макшеева, милуючись і далі вогненною картиною [24, с. 207-209]. *(Всю ніч палав степ. Вогонь усе наближався до Орі і нарешті зупинився на її протилежному березі, охопивши високі кущі тамариску, курай та будяки. Раз у раз він звивався вгору золотим водограєм, кидаючи в небо вогняні джмелі іскор... Іноді вітер хилив набік жовтогарячу гриву вогню, здував із неї і кидав у річку окремі краплі полум'я, які повільно кружляли в повітрі і гасли над самою водою. Макшеев довго сидів поруч із Шевченком і теж милувався стихійною силою пожежі, потім втома зморила його, і лише Тарас Григорович просидів до ранку надворі, забувши сон. Було надто темно, щоб малювати, але на світанку, коли зірниця забарвила пурпуром пір'ясті хмаринки на небі, а за рікою ще звивалися останні фонтани вогню, Шевченко з гарячковою швидкістю накидав після річної перерви свою першу невідьницьку акварель. [80, с. 287])*

Тридцять днів (від 19 червня до 20 липня) тривала праця над монтуванням шхуни «Константин», що на ній Бутаков мав досліджувати таємниче озеро-море азійського суходолу. Шевченко, як під час походу, так і в Раїмі, жив разом із Макшеевим у його джеломейці. На людях був веселий і бадьорий. Уже з походу мав у своєму портфелі чимало зроблених з натури рисунків – краєвидів, жанрових сцен та всяких шкіців, тепер теж багато малював – краєвиди Раїму, берегів Сир-Дар'ї, сцени з життя експедиції тощо. *(Пензлик м'яко й точно кладе мазок за мазком. Малюнок стає як живий від свіжих яскравих фарб, а в голові вже бринить перший рядок вірша. Минуло два тижні. В альбомі Шевченка грали свіжими фарбами вже п'ять краєвидів Раїмського форту, краєвид імпровізованої верфі на Сирдар'ю та «збирання шхуни» [80, с. 300]).*

Нарешті, тільки 25 липня все було готове, і «Константин», і «Николай» відплили з Раїму. Шість днів плили лиманами Сир-Дар'ї і лише 30 липня випливли в море, Шхуна «Николай», що нею командував

Поспелов, залишалася для дослідження північних берегів Аралу від гирла Сиру до рогу Кум-Су-Ата. «Константин» узяв курс на захід, щоб протягом 2 місяців, що залишалися до кінця навігації, закінчити загальне дослідження моря. Експедиція почала свою складну й тяжку працю від східного берега. Бурхливе море зовсім не було досліджене, і відважним плавцям під час бур скрізь загрозувала небезпека. Не раз шхуна вдарялася об підводне каміння, що його багато було в північно-західній частині моря. Не меншою загрозою були й мілини, яких на Аралі теж не бракувало. Але найнебезпечніша була плавба шлюпкою під час бурі. *(Тим часом барометр швидко падав. Вітер змінив напрямок і надвечір піднявся шторм. Тепер бухта, замість бути захистом і притулком від вітру та хвиль, стала для шхуни пасткою. Вийти з неї вздовж цепу підводних скель, що на три чверті її замикали, не було ніякої змоги. Бухта кипіла і клетіла від височених хвиль, що йшли з відкритого моря. А шалений вітер, відбитий від скель, гнав їх назад. Хвилі билися об скелі, злітали вгору киплячими гейзерами, гуркотіли як сотні гармат. «Константин» здригався всім корпусом, і від кожного удару хвилі в каюті і в трюмі все гуло... Ніч тяглася нестерпно довго. Шхуна то злітала вгору, то лягала на борт, то заривалася носом у пінисту безодню, високо підкинувши корму. Хвилі перекочувалися через палубу, і матроси хапалися за борти й такелаж, щоб якось утриматися на кораблі. Оголені щогли шаленими вимахами над головами людей наче перекреслювали то берегові скелі, то подерті на клоччя хмари, які мчали небом з північного заходу, і така ж клочкаста піна кипіла навкруги, на гривах хвиль і в проваллях між ними [80, с. 316-317]).*

23 вересня «Константин» кинув якір коло пустельного острівця Кос-Аралу, що мав бути аж до весни місцем зимівлі експедиції. По двох місяцях майже безупинної плавби радісно було висісти й на цей негостинний берег, та нерадісні були перші поетові враження: коли з рибальської ватаги прислали кореспонденцію, то виявилось, що для нього

не було листів. *(Шевченко і Вернер стояли в кутку і з хвилюванням та надією дивилися, як Богомоллов бере лист за листом. Ось-ось виголосить він і їх прізвища. Але купа листів танула на очах, і нарешті вони упевнилися, що для них нема нічого. Кімната відразу спорожніла. Мовчки пішли вони до виходу. У Томаша тремтіли губи, він ледве стримував сльози. Шевченко тримався краще. Сутеніло. Мовчки лягли вони на свої койки, не дивлячись один на одного. Знадвору було чути, як сухо й тріскуче шарудить очерет. У відкритому тундуку згасало небо. [80, с. 333])*

Незабаром офіцери, члени експедиції, повернулися до своїх військових частин. Виїхав до Оренбургу й Макшеев. Разом із ним поїхав до Раїмуй Шевченко. Подорож до Раїму зм'якшила й перше тяжке враження по повороті з моря: листи від приятелів таки були, але їх мав, мабуть, Субханкулову Раїмі. Александрійський прислав лист з Орської, а при цьому переслав і лист Лизогуба [24, с. 213-215]

Аж до кінця березня трималися в Раїмі морози. Крига на Сир-Дар'їскресає лише в квітні. Експедиція могла вирушити лише в кінці квітня або на початку травня. Бутаков ще 22 квітня вислав до Оренбургу потрібні листи, зв'язані з дальшою працею експедиції. Заздалегідь просив ген. Обручева про те, щоб дозволив йому не залишати Шевченка й Вернера в Раїмі в 4 батальйоні, до якого вони були залічені, а забрати з собою до Оренбургу. Писав, що Шевченко йому потрібний для закінчення рисунків і нанесення на мапу гідрографічних видів. *(Шевченко мовчки дивився на Бутакова, зовні спокійний, тільки пальці його судорожно смикали клаптик непотрібного газетного паперу.*

– *По-перше, за чудову художню роботу я представляю вас до унтер-офіцерського чину. По-друге, як вам відомо, ми скоро підемо в море, в наше друге й останнє плавання. Повернувшись звідти, ми одразу вирушимо до Оренбурга. Ні тут, ні тим більше в морі, на борту «Константина» ви не зможете закінчити і обробити в усіх деталях ваші сепії та акварелі. Тому я подав рапорт, щоб вам дозволили по закінченні навігації виїхати зі мною*

до Оренбурга для остаточної обробки ваших малюнків, а також для перенесення всіх гідрографічних зарисовок на гідрографічну карту, коли вона буде створена. Потім ми зробимо розкішний альбом або навіть два альбоми з вашими малюнками і піднесемо їх цареві. Гадаю, вони стануть підставою для вашого повернення на батьківщину. [80, с. 427])

Перспектива повороту до Оренбургу й можливосте хоч кілька місяців прожити там у культурніших умовах, безперечно, була для Шевченка приємна, але ближча перспектива – не двох, як торік, а п'ятьох місяців плавби – не могла не лякати.

5 травня експедиція вирушила на море. Поспелов на шхуні «Николай» вирушив, щоб досліджувати східні береги Аралу, а Бутаков розпочав працю від детального дослідження високих західних берегів. Вони місцями відзначалися деякою мальовничістю, бо творили їх східні відноги узгір'я Усть-Урт. Його високі урвища над морем «справляли при сонячнім світлі якесь чарівне враження». Де на крутих берегах була рослинність, там можна було в копанках або, джерельцях знаходити прісну воду. Але не завжди можна було на такий берег вийти: прибій хвиль бував такий сильний, що Бутакову доводилось і свої заміри робити зі шхуни. Піщані південні береги Аралу низькі й одноманітні. Під час довгого шторму довелося раз «Константинові» два тижні «відстоюватись» на трьох якорях, і люди змушені були пити весь час солону морську воду. Всі тяжко хворіли на шлунок. Два тижні по тому Шевченко лежав хворий із болями голови. *(Запас води на шхуні вже кінчився. Стояла непереносна спека. Пустелі навколо цього самотнього моря так розпеклися на сонці, що води Аральського моря не могли ані притамувати звару, ані зволожити повітря. Спека та спрага мучили людей. Ані купання, ані обливання не зменшувало їх мук. З огидою пили вони забортну воду, від якої за кілька годин починався нестерпний біль у шлунку, а потім понос. Але команда не ремствувала, тільки в очах хворих були мука і благання. Бутаков, сам зовсім хворий, зрозумів, що треба відкласти всі справи, щоб якнайшвидше*

розшукати прісну воду[80, с. 456]). Довга плавба й умови, в яких вона відбувалася, іноді доводили поета до повного відчаю[24, с. 219-220].

Експедиція повернулася до Оренбурга 6 листопада 1849 р. За порівняно короткий час перебування там Тарас Григорович написав чимало поезій, зблизився з місцевими політичними засланцями, зокрема з поляком Б. Залеським. Та 27 квітня 1850 р. за доносом офіцера М. Ісаєва у нього роблять обшук, знаходять вільнодумні вірші, альбоми з малюнками, листи, цивільний одяг. Новою справою Шевченка зацікавлюється особисто військовий міністр К. Нессельроде, який негайно ж доповідає про все Миколі І. *(Один з городових кинувся в другу кімнату, де теж горіла свічка, і почав перетрушувати постіль. Другий запалив недогарок і пішов у кухню, а полковник з поліцеймейстером вивалили на стіл на три чверті спорожнілий чемодан і почали переглядати залишені їм на «поживу» листи, перегортати книжки й старі газети, шукаючи на них написів і позначок.*

Плац-ад'ютант Мартинов не брав участі в обшуку. З презирливо нудьгуючим виглядом сидів він у кріслі біля вікна, вже в парадному мундирі, напудрений та напахчений, ліниво посмоктавав цигарку і запитально позирав на Тараса Григоровича.

Шевченко мовчки стояв біля стола, зовні спокійний, тільки обличчя його було трохи блідіше, ніж завжди, та сині очі здавалися зовсім чорними. Чекав він звичайного казарменого трусу: чергового офіцера по батальйону та двох унтерів, і поява жандармського полковника вразила його і сказала йому все. Справа складніша. Це не просто наслідок доносу мстивого прапорщика, який легко можна було обернути проти самого донощика, довівши, що він перший наказав йому написати свій портрет та ще й рекомендував його іншим. Ні. Або щось трапилося з польським гуртком, або Ісаєв надіслав свій донос у столицю. Отже, знов Орськ, казарма, муштра! [80, с. 578])

Шевченка знову заарештували, й понад півроку – до жовтня 1850-го – він перебував в Оренбурзькій, Орській фортецях, уральській тюрмі, після чого під вартою був доставлений на Каспій – на півострів Мангишлак у Новопетровське укріплення, де його тримали в каторжних умовах. На Бутакова було накладено стягнення за порушення заборони Шевченкові малювати [78, с. 238-239].

Отже, у романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом» змальовано перший період життя Тараса Шевченка після арешту – заслання до Орської фортеці. Письменниця детально зображує побут та спосіб життя поета у цей час, звертаючи увагу також на його оточення. Вона рельєфно виписує всіх персонажів роману, починаючи від самого Кобзаря і закінчуючи образами миколаївських служак. Велику увагу у романі також приділено періоду участі Тараса Шевченка в експедиції Олексія Бутакова на Арал. Тут поряд із майстерним змалюванням психології кожного з персонажів, відведено також чимало місця описам «матроського» життя команди корабля та пейзажам Аральського моря і прилеглих територій. Тому можна впевнено сказати, що Зінаїда Тулуб створила не лише масштабне полотно життя Тараса Шевченка, а й географічно-пригодницький роман.

Розділ III. Художнє зображення життєвого шляху Івана Франка у літературі (на прикладі роману Петра Колесника «Терен на шляху» та повісті-есе Романа Горака «Тричі мені являлася любов...»)

Від смерті Шевченка ніхто з українців не здобув собі більшого імені на всіх просторах України й ширшого розголошення між чужими, як Іван Франко. Це велике ім'я здобув Франко небуденним талантом та рідким багатством і різноманітністю діяльності та творчої праці. Політика й поезія, публіцистика й філософія, новелістика й літературна критика, повість і історія, драма й етнографія, комедія й соціологія, література перекладів і редагування часописів – все це одночасно, всуміш стало полем його творчої праці та глибоких дослідів. Він знаходив насолоду в відчитуванні давніх полинялих рукописів і разом із тим із глибин душі добував правдиві ізмарагди почування, уяви й думки; занурювався у дослід над староукраїнськими апокрифами й повістями і разом із тим у днях журби виливав страждання своє й свого народу; вслухувався у гомін українських народних пісень, поринав у глибіню народних приказок і разом із тим намічав пильно людські типи й характери та виводив їх у своїх повістях; простежував давні твори народної музи, слухаючи одночасно, як б'є живчик життя сучасної йому суспільності; сягав до індійських легенд, єврейських мелодій і разом із тим думав над поліпшенням соціальних та економічних відносин народного життя, вказуючи нові шляхи; сходив у низини на дно і на бистрих крилах уяви й думки зносився на вершини, туди, куди є доступ тільки геніям... Був тим, що серед найдикіших хашів пробивав шляхи для інших, був тим каменярем, що довгі літа лупав скалу безідейності, байдужності, тим ідейним провідником, що вів народ в обітовану країну народного щастя і впав на тім шляху. У першу чергу громадянином. Громадську службу мав передусім на оці, коли працював на полі української журналістики, коли знайомив українську суспільність з перекладами найвизначніших творів людського духа, коли інформував чужинців у польських, німецьких та російських видавництвах про життя свого

народу, громадську службу мав передусім на оці, коли кидався на поле науки й літератури та збагачував ці ділянки творами першорядної вартості [67, с. 31].

Іван Франко народився в селі Нагуєвичі (нині Дрогобицького району Львівської області) 27 серпня 1856 р. в родині коваля Якова Франка і Марії Кульчицької [78, с. 200].

Дитячі роки письменника минули поблизу Дрогобича і Борислава, перших промислових центрів Галичини. З околиці Гора села Нагуєвичі (нині Івана Франка) розкривалася широка панорама гір, що півколом оточували зелене Підгір'я.

Тут жили Франкові батьки – Яків Іванович Франко – відомий на всю округу досвідчений коваль і мати – Марія Миколаївна Кульчицька. Важкою працею добували вони шматок хліба і з раннього дитинства привчали до праці свого сина Івася. Батько письменника, що його селяни прозвали Яцем-ковалем, відіграв велику роль у формуванні характеру хлопця та поглядів на життя. Він був чесною роботящою людиною, правдолюбом, непримиренним до всякої сваволі [2, с. 15]. *(Яць сміявся і пригортав до себе сина. Його зморшкувате обличчя освітлювала тиха радість. Він любив свого сина якоюсь особливою любов'ю. Може, тому, що Іван був якийсь не такий, як людські діти [33, с. 11])*

Малий Івась, босий, в одній сорочці, сидячи в кутку, вдивлявся у фантастичні картини, витворені палахкотливим вогнем у горні. Мерехтлива гра іскор, кольорові переливи розпеченого заліза, важкі зітхання ковальського міха збуджували уяву. У кузні Іван чув розмови односельцю про справжнє, невігадане життя, Тут переповідалися й обговорювалися сільські новини. Часто заходила мова про Борислав, де розпочиналося потужне видобування нафти і воску: туди стягувалися ласі до наживи підприємці, торгові ділки, а також селяни, які, полишивши або ж продавши свої шматки землі, ставали ріпниками. Найчастіше відвідувачі Франкової кузні, розказувати один одному історії, з яких

поставала невесела картина нужди й горя ріпників та здирства, шахрайства, жорстокості тих, у чиїх руках опинилася їхня доля, проте нерідко панував і дружній, радісний настрій, звучав жарт [55, с. 37]. *(Незабаром він уже мовчки пробирався в далекий закуток проти горна, куди майже не долітають іскри і де безпечніше. Умостившись на ящику з вугіллям, рядом з ріпником Мироном, Іван приготувався слухати. Скільки він переслухав тут всякої всячини! Татуньо оповідають казки, та так весело, що всі сміються. Дід Остап – про всякі страхіття по селах. Тільки дядько Мирон рідко про що говорять – все або лаються, або мовчать і хмуряться, спльовуючи чорну від чвиру слину. [33, с. 12])*

Після закінчення сільської школи в Нагуєвичих вирішено було віддати Івана Франка, як здібного до науки до школи. Батько сподівався, що він вивчиться, і наука дасть йому кусник хліба. Його ж ґрунту на всіх не вистачить... Та й хлопці, брати Івана Франка, не вельми рвалися до науки. На сімейній раді було вирішено послати Івана Франка вчитись до Дрогобича у школу, яку провадили при церкві Святої Трійці отці Василіани [13, с. 35]. *(– З тебе, Йванку, не буде коваля... До хлопської роботи ти заслабий, а до книги – вельми здібний. Підеш, голубе мій, в науку...*

Сказав, як сокирою врубав. А восени посадив сина на воза та й одвіз його в Дрогобич до школи отців василіан [33, с. 15]).

У класі був вже встановлений порядок, хто де має сидіти. На перших лавках відмінники, далі ті, хто дотягають до відмінників і на задніх лавках сиділи ті, які вчилися не вельми добре. Була особлива лавка, яку називали осячою: там сиділи штрафні та геть невстигаючі учні. Це, фактично, була своєрідна лавка ганьби і той, хто потрапляв туди, з усіх сил старався вирватись з неї. І хоч весь другий клас Іван Франко був відмінником, та в третьому класі завдяки о. Софрону Телесницькому він потрапив туди і сидів аж до весняних екзаменів. На екзамені, який відбувся наприкінці півріччя в присутності вчителів школи, батьків учнів та батьків міста на

чолі з тодішнім бургомістром Яном Зихом, Іван Франко на здивування всіх показав найкращі знання і був урочисто переведений на лавку відмінників.

Другий клас він також закінчив відмінником. На екзамені був присутній батько, і коли сина викликали дістати нагороду (зі спогадів самого Івана Франка була це книжка «Кіт з'їв сало»), він почув як голосно з радості заплакав батько. *(Коли голова екзаменаційної комісії назвав його ім'я першим у списку нагороджених учнів, раптом почувся голосний плач батька. Ніколи він не бачив, щоб батько плакав. Це суперечило його уявленню про мужчину. Справді, чого він заплакав? «Се я з радощів, синку», – ніби виправдовувався тоді старий коваль, – всміхався колючим настобурченим вусом і обережно гладив кучеряву синову голівку своєю великою, грубою від мозолів, робочою рукою [33, с. 17]).*

У великодню суботу 1865 року батька не стало... Хоронили його в обливаний понеділок. Казали, що в той день небо для душ покійників відкрите і вони летять просто у рай. Залишив на землі молоду вдову з дрібними дітьми, з яких найстаршим був Іван Франко. Казали, що Яків Франко спокутував земні гріхи і був прощений [13, с. 45]. *(І от стоїть Іван коло матері і широко розкритими, здивованими очима вдивляється в обличчя того, хто ще вчора звався його батьком. Бите сивиною, але непокірне, колісь буйне волосся його лягло на голові рівними пасмами. Зоране глибокими зморшками, але осяяне розумом, заклопотане чоло його розгладилось... Обплутані мереживом дрібних зморшок, але сяючі дотепом, ясно-блакитні очі його запали в чорних ямах під кущиками навислих строгих брів... Тільки величезні руки з вузлуватими чорними пальцями були справді ніби живі. Наче сила, що жила в них колісь, не щезла, а тільки спинилась, закам'яніла. [33, с. 15])*

Важко стало жити Івасеві і всій родині. Господарство було на грані розорення через борги, які батько змушений був робити заради того, щоб вчити сина. Крім Івася, лишилося ще троє дітей. Перед сім'єю постала перспектива повного зубожіння. Мати вирішила вдруге вийти заміж. За

таких обставин і з'явився вітчим Гринь Гаврилик, що мав заступити Івасеві батька. Цей ще досить молодий парубок довгий час працював на бориславських нафтових промислах ріпником. Зароблені важкою працею гроші вітчим вклав у господарство і врятував родину від злиднів. Гаврилик добре ставився до хлопця, так само, як і батько, піклувався про його навчання в Дрогобичі. Але це була людина практична. Він не любив людського товариства [2, с. 24]. *(Повернувшись учора з Дрогобича, Іван побачив у дворі ясеницького парубка Гриня Гаврилика з сокирою в руках. Той щось майстрував... Іван привітався, але не підійшов. Щось незнайомо гірко підкотило до горла і стало там. [33, с. 19])*. Франки мали завдячувати йому за те, що врятував їх маєток від занепаду після смерті Якова Франка. Григорій Гаврилик не забрав Івана Франка зі школи, а дав йому можливість учитись, бо така була воля покійного Якова Франка [13, с. 46-47].

Великий вплив на Івана Франка зробив Іван Верхратський, який прийшов працювати у Дрогобицьку гімназію 1868 року після закінчення філософського факультету Львівського університету. В гімназії він працював лише до жовтня 1871 року. Він умів захопити дітей. Був тоді ще молодим, енергійним і зовсім не подібним на того погірдливого і постійно всім незадоволеного на старості літ професора з довгими вусами, що «по-австріяцьки» стирчали в різні сторони. Він організовував різні екскурсії по околицях Дрогобича, збирав гербарії, вивчав фауну та флору і заохочував до цього своїх вихованців. Подібні екскурсії організовував і Емерик Турчинський [13, с. 53-54]. У романі Петра Колесника ці вчителі майстерно виписані в образах Петра Іваницького та Казимира Турчиновича. *(Ще здаля Іван помітив двох чоловіків у білому, що йшли через міст на той бік річки. Один – високий і тонкий, другий – низенький товстун. «Дон-Кіхот і СанчоПанса», – засміявся хлопець, згадавши, як у гімназії учні охрестили двох нерозлучних друзів – Іваницького і Турчиновича [33, с. 38])*.

У п'ятому класі Івана Франка спіткало велике горе. Не стало матері. Весна і початок літа для неї були особливо важкими. Домучувала астма. Запахи полів, квітів та буяння навколишньої природи викликали у неї немилосердні приступи кашлю. Перед Великоднем 1872 року вжеле ставала з ліжка. Впадала у відчай при одній думці, що буде з дітьми, коли її не стане. Хтоспече паску на свята, хто поміє і заплете коси Юльці, хто пригорне бідного її найстаршого сина Івана, що між чужими людьми. Була субота. Лив з самого ранку немилосердний дощ. Хтось з села; що приїхав у Дрогобич на ярмарок, зайшов до гімназії і передав через возного, що вмирає мати Івана Франка. Кинув все, і як стояв, зірвався і біг не спиняючись у Нагуєвичі. Дорога видалась йому неймовірно довгою. Мати померла 1 червня, а 3 червня 1872 року була похована [13, с. 57]. *(Промоклий до нитки, з забрюханними чобітьми, втомлений змарнілий, він переступив поріг рідної хати. Менших братів десь не було. На лаві під вікном сидів вітчим і чесав вовну. На зім'ятій постелі, в купі убогого дрантя, лежала його мати. Вона нічого не говорила, тільки важко дихала. Глибоко запалі великі карі очі її дивились не кліпаючи на сина, наче зазірала йому в саму душу... Гарячими пучками доторкнулась до його холодної, тремтячої руки і щось тихо пролебеділа. Велика сльоза, чиста і всепрощаюча, скотилась, наче впала в западину змарнілої щоки [33, с. 32]).*

Юнак боляче пережив смерть матері. Тепер він лишився круглим сиротою. Вітчим відразу оженився, замість матері в хату прийшла чужа жінка – мачуха. Образи батька й матері лишалися в його серці на все життя [2, с. 34]. *(Тепер рідний поріг батьківської хати Іван переступав як гість, і то – як гість незваний. Рідня помалу віддалялась від нього і зовнішністю своєю, і звичками, й інтересами. Ніщо вже не зв'язувало Івана з нею, хіба рідні брати-сироти. [33, с. 33])*

Спостережливість юнака і широка начитаність, а головне – хист до писання дали свої позитивні наслідки. Уже в старших класах гімназії

Франко художньо оформив свої спостереження із селянського життя, поклав на папір усні оповідання, які він чув ще від батька та інших людей. Все це ми зустрічаємо у задачах, писаних у 1873-1874 рр. У них виявляється в зародковому стані одна з істотних рис творчості Франка – співчуття знедоленим і покривдженим. Навіть типова шкільна тема «Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш», опрацьована юним Франком, мала соціальне спрямування. Він написав гостро соціальний твір, в якому викривав жорстокість польської шляхти і її вірних слуг – підпанків, що гнобили народ [2, с. 38]. (*– Я говорю про твою останню домову задачу «Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш...». Ти чомусь уперто йдеш проти моїх настанов. Ти написав твір бездоганно, найкраще, і я дав йому високу оцінку. Але то твір неморальний. То політика, обернена в минуле! То заклик до повстання! А де є політика, там нема поезії! Такими працями починають цікавитися не естетики, а прокураторія!* [33, с. 100])

Сьомий клас припав на 1873/1874 навчальний рік. Це був особливий рік у житті гімназії. Їхав до Лолина на запрошення Ярослава Рошкевича, для котрого був репетитором. В Лолині Іван Франко зустрів своє перше кохання Ольгу Рошкевич. Не справив на неї належного враження [13, с. 58-60]. (*«Хлоп, – подумав о. Михайло, – той де ж йому, сердешному, було навчитися високого тону»... Ольга ненароком зиркнула на гостя і подумала: «Господи, який же він негарний!»* [33, с. 113]).

Зрештою, сестри теж не справили на Франка гарного враження. Вони нагадували йому, особливо Ольга, якісь екзотичні кімнатні квіти у вазонах, котрих повно на плебанії, що аж світу Божого через них побачити не можна. Такі собі крихкі панянки, бліді і незвичні до всілякої роботи. Після довгої боротьби з самим собою, після довгих сумнівів, нарешті, він пише Ользі свого першого листа. Пише довго. Від 15 аж до 24 вересня 1875 року. Скільки в цьому листі зворотів, чисто салонних вибачень за те, що посмів потривожити своїм листом спокій такій шанованій особі; які

пасажі, яка вишуканість стилю, ніби перше, ніж писати листа, пару днів штудіював книжки з питань доброго тону, а в міру того, як писав, то постійно підглядав, аби не забути якоїсь поради. Ольга позитивно відгукнулась на намагання Франка осягти правила бон-тону. Відповіла листовно в тому ж дусі. Для нього це радість. Новий світ не відвернувся від нього. Дав надію, що прийме [13, с. 61-62]. *(Але що тепер робити? Можна, звичайно, написати їй з Дрогобича листа. Написати щиро, одверто, щоб у неї ніяких сумнівів не лишилось щодо його порядності. Нехай вона подумає і на його одвертість відповість щирістю: любить чи ні. І щоб не ухилялась від прямої відповіді. Раз не любить, то яке, зрештою, їй діло, що з ним потім станеться?.. Так, написати! Бо сам він неспроможний з нею поговорити[33, с. 159]).*

Восени 1875 року Іван Франко записався на філософський факультет Львівського університету. Розпочиналася нова сторінка в його житті. У Львові вже був відомою людиною. «Академический кружок», тобто гурток студентів, видавав від квітня 1874 року часопис під назвою «Друг». Журнал явно москвофільського скерування, виходить за гроші москвофілів і рекламує себе як «чтиво особливо для красавиц». Нічого серйозного. Тільки – розвага. Інших журналів, де б міг друкуватись початкуючий Іван Франко ні у Львові, ні в Галичині немає. В його третьому номері за 1874 рік був опублікований вірш Івана Франка «Народний пісни» за підписом «Джеджалик». Це – перший псевдонім Івана Франка. Успіх був таким, що редакція журналу запоручилась запевненням автора, що він буде присилати в даний журнал свої нові твори для друку [13, с. 63-64]. *(14 жовтня Івана було зараховано на філософський факультет Львівського університету. У другій половині жовтня він уже входить до правління «Академического кружка» і йому доручають ведення бібліотеки... Десь точилися безнастанні суперечки про мову й правопис, а Іван увесь вільний від занять час просиджував у бібліотеці – то читав, то писав щось своє. Тепер майже в кожному номері «Друга» почали*

з'являтися його твори. Іван став основною літературною силою гуртка, визнаним всіма авторитетом[33, с. 178]).

Переступивши поріг Львівського університету, новачок-студент відразу відчув гіркоту розчарування. Замість омріяних сподвижників науки і прогресу – професорів Франко зустрів холодних і тупих рутенців, вірних слуг австрійської монархії. Типовим серед них був професор О. Огоновський – греко-уніатський священник, який очолював кафедру української літератури. Студентська молодь поділялась на два ворожі табори «москвофільського» і «народовського» напрямів. Перша група об'єднувалася в так званому «Академіческом кружке», другий гурт молоді прибрав назву «Дружній лихвар». Спочатку Франко не міг вирішити, до якого гуртка пристати. І перший, і другий за своїми політичними переконаннями були чужими йому. Одні наслідували своїх духовних проводирів «москвофілів», другі – «народовців», які ніколи не викликали симпатій у письменника. Ставлячись в однаковій мірі негативно до обох гуртків галицької молоді, Франко, проте, пристав до «Академіческого кружка». Для цього були дві причини: перша – наявність в гуртку досить повної на той час бібліотеки, в якій було немало творів російських письменників – Л. Толстого, М. Гоголя, В. Белінського, І. Тургенева, М. Чернишевського та інших, по-друге, його приваблювало те, що «Академіческий кружок» мав свій журнал «Друг», з яким, як відомо, він був зв'язаний ще в Дрогобичі. Приставши до цього гуртка, Франко з перших днів став активним учасником «Друга», жадібно читав літературу, готувався до виступу проти ідеалістичних «теорій» в оцінці літературних творів, якими рясніли сторінки студентського журналу. Серед студентів університету він зустрів багатьох таких же вихідців із селянської родини, яким був і сам. Поет близько зійшовся з М. Павликом, сином селянина, гарячим прихильником творчості прогресивних українських і російських письменників. Павлик став товаришем на все життя. З ним Франко і почав перші атаки на клерикалів «Друга»[2, с. 47-48]. *(Настав час, коли Франків*

скепсис і Павликів ентузіазм знайшли своє примирення: Драгоманов звернувся зі своїми листами до редакції «Друга». Це був заклик до молоді об'єднатися в дружній праці для народу. Геть нікчемні суперечки про мову і правопис! Треба розпочати боротьбу за поліпшення економічного становища мас, за політичні права, за свободу, за рівність... Листи були зачитані на зібранні молоді і викликали в одних неймовірний захват, у других – страх і розгубленість, у третіх – вороже озлоблення. Але народний напрям переміг. З листів Драгоманова молодь зробила свої висновки. «Академический кружок» і «Дружній лихвар» злилися в одно. Було переобрано редакційний комітет «Друга», до якого ввійшли Франко і Павлик. Опублікувавши на своїх сторінках листи Драгоманова, «Друг» круто повернув до народу. З улюбленого часопису сентиментальних панночок «Друг» став бойовим органом демократичної молоді [33, с. 184]).

Початок нового 1876 року для Франка був знаменний тим, що він увійшов до складу журналу «Друг», який розпочинав третій рік свого існування. Перший номер вийшов 1(13) січня 1876 року. Він відкривався повістю «Денис» Михайла Вагилевича, з яким доля на деякий час зведе Івана Франка, а закінчувався повідомленням про бал, який організовує «Академический кружок» 27 січня за старим стилем чи 8 лютого за новим. На нього обіцяла приїхати Ольга!

Ольга приїхала на бал з батьком і мало не була обрана царицею балу, бо вже надто багато па цей титул було претенденток, тому вирішено не вирізняти нікого. Після повернення Ольги додому в далекий Лолин, вона дістає лист від Івана Франка, де він її називає «кохана». Не може дочекатись канікул, щоб поїхати у Лолин [13, с. 71-73].(Усе закрутилось, завирувало кругом. Сяючі радістю очі, щасливі усмішки, удавано ліниві повороти фігур і несамовита праця ніг. І от з вируючого, строкатого кола зачісок, плечей, рук виринула Ольжина голівка і огорнула його теплом своїх очей. Іван вирівнявся весь, підвів високо голову, і все у ньому

напружилось, задзвеніло, як струна. Це на нього дивляться її чарівні очі, йому призначена ніжність її усмішки. Йому! «Як я скучила за вами, Йванку, – сказала Ольга внизу, у вестибюлі коло гардеробної. – як жаль, що ви не танцюєте, злий, недобрий. Хіба це так важко навчитись...для мене? Адже й поговорити легше під час танку. А тепер дивіться, заздріть, як інші танцюють». Так сказала вона. І Іван дивився, бачив тільки її одну. Кавалери мінялись, а вона була так само зосереджено-радісна, так само огортала його теплом своїх очей[33, с. 208-209]).

З 1872 року до Львова приїздили емігранти – російські революціонери-семидесятники, які транспортували через Галичину нелегальну літературу до Росії. Франко і Павлик першими серед галицької молоді налагодили з ними зв'язки і допомагали їм у роботі. У грудні 1876 року до Львова прибула група революціонерів-емігрантів, що мала сприяти розвитку робітничого руху в Галичині та налагодити зв'язки з місцевою революційно-демократичною молоддю. Сергій Ястремський, який очолював цю групу, зупинився у М. Павлика, а через нього відразу познайомився з Франком. Не маючи досвіду конспіративної роботи, група Ястремського на початку січня 1877 року була заарештована. Слідом за цим заарештували і Павлика. Франко потрапив під нагляд поліції, яка на квартирі у Павлика знайшла листи від відомого російського революційного народника П. Лаврова – редактора емігрантського російського народницького журналу «Вперед» [2, с. 62-63].(Три дні тому опівдні в ресторані були заарештовані Ястремський і Ляхоцький. Павлик випадково довідався про цей арешт і додому на з'являвся. О п'ятій годині дня він зайшов на пошту, де на нього чекав лист від Драгоманова з Женеви. З листом він одразу ж зайшов до Івана, сидів у нього мовчазний і злий аж до шостої вечора, лишив листа і пішов додому. Пів на сьому в нього був трус, відібрали різні папери, а самого взяли під домашній арешт[33, с. 281]).

Навколо арешту Михайла Павлика польська преса здіймає галас: соціалізм і таємні товариства у нас на порядку денному! Кур'єрів від М. Драгоманова засуджено на місяць арешту та депортовано за межі імперії, М. Павлика засуджено на вісім днів арешту. Українська громадськість сприйняла спокійно цю подію. Вона переконана, що існує якесь заборонене товариство, а за участь у ньому людей потрібно карати тюрмою. Михайло Павлик після тих восьми днів арешту мусив лягти до шпиталю. Поробивши невідкладні справи з випуском чергового номера «Друга», Франко на Зелені свята, що припадали на 27 травня, виїхав знову до Лолина [13, с. 82-83].

Провівши вдалу репетицію, можна було переходити до другої дії: арешту Івана Франка, про який зі скритою радістю повідомили майже всі газети, які виходили в Галичині. Причиною арешту була поява у Львові провокатора російських спецслужб, а водночас агента й австрійських та польських спецслужб, який у Львові зупинився в готелі Лянга під прізвищем Станіслав Барабаш. Хоча, як встановило слідство писався Михайло Кортурницький. Він вів себе так, щоб звернути на себе увагу поліції, яка й заарештувала його, а при ревізії виявила всі необхідні для учасника таємного товариства із забороненими цілями. *(Іван уступився з проходу. Комісар і агент таємної поліції прослизнули мимо нього в кімнату, мов два лиси в курник. Як рилися в книжках, перекидали його постіль, як накладали на нього запобіжні наручники – Іван не пам'ятав. Запам'яталась його убога, мов яскиня святого, кімната, і купа безладно накиданих книг на підлозі, і з розпоротої подушки – самотня пір'їна в повітрі [33, с. 300]).* Поліція лізла зі шкіри, вишукуючи хоч якихось доказів існування таємного товариства та ширення соціалістичної агітації. Для дачі фальшивих показів були притягнені студенти москвофіли, а в камеру до Івана Франка підсилались провокатори. Один з них – дрібний злодюжка з Жовківщини, засуджений за крадіж курей, підготовлений слідчими, склав цілий звіт, під присягою свідчив на суді, як Іван Франко

розповідав йому про французьку революцію і агітував його вступити в таємне товариство, звичайно, для того, щоб повалити існуючий лад. Кароль Скаміна напам'ять вивчив все, що йому сказали і ефектно виступив на суді, зробивши відповідне враження на лаву присяжних, які й винесли свій вердикт про те, що Іван Франко таки належав до таємного товариства, яке мало соціалістичні цілі і агітував людей вступати до нього. Звичайно, що перед тим суд постарався замінити лаву присяжних, якій ще не закінчився термін виносити вердикти, на новий склад, куди увійшли шановані у місті громадяни, але послухні суду. Судді мали тверду настанову зверху, що Івана Франка і його прибічників потрібно було на пострах іншим засудити. *(Я не чекаю від вас милості, бо милість та фальшива... Судіть мене, як каже вам ваше право і ваш закон, бо ви і ваш закон – лиш колісце у великій машині, що зветься державою... Ви окричали нас соціалістами, а самі не знаєте, що таке соціалізм. Ви знаєте, що навіть ваш закон не судить людину за її переконання, але ви знаєте також, що закон можна повернути, мов дишель, і ви намагаєтесь обов'язково створити якусь таємну соціалістичну організацію, зв'язати нас з нею, підвести нашу діяльність під відповідну статтю свого закону і осудити[33, с. 332]).*

21 січня 1878 року був зачитаний вирок. Іван Франко за порушення законів карного кодексу був засуджений на шість тижнів суворого арешту. За порушення закону про пресу мав заплатити штраф три золотих ринських, хоча йому згідно закону можна було дати від трьох місяців до одного року арешту, а також від 5 до 200 золотих ринських штрафу [13, с. 83-90].

5 березня 1878 року Франко вийшов з в'язниці. Але перед письменником зачинилися двері просвітніх товариств. За час перебування в тюрмі Франка виключили із товариства «Просвіта», «Академічного кружка» та ін. Залякана процесом, галицька інтелігенція, – писав Франко, – «відвернулася від усіх засуджених, немов від

зачумлених». Тільки найближчі друзі лишилися вірними Франкові, бралися з ним за роботу [2, с. 71]. *(На розі двох вулиць на нього насакають двоє: Левицький і Мох. Оторопіло вони дивляться на Івана.*

– Здорові, панове-господинове! – розкидає з радістю руки легковажний проскрибований. Але Левицький кидається вбік, перебігає вулицю і щезає в людському натовпі. Залишається зняковілий Мох.

– Здоров, Іване, ти вже, значить, повернувся? – говорить він тихо і дивиться на товариша, якимось винувато всміхаючись. – Ну, я ще зайду до тебе, бувай! – бадьорішає він під кінець. – Роботи, знаєш, – не переробити! Стискає міцно руку, прокашлюється і жваво йде геть. Відійшовши кроків з п'ятдесят, він зупиняється і довго дивиться в той бік, де за рогом зникли мовчазні постаті таких хороших, але таких зараз... незручних, небезпечних друзів [33, с. 344]).

Стиснувши зуби, переносючи біль і образи, Іван Франко кидається в роботу. Українські часописи відвернулись від нього. Їм не потрібний автор з такою «підмоченою» репутацією і до того ж такий, через якого закритий журнал «Друг» і співпраця з яким може кинути тінь і на них. Проте, перед Франком відчиняються двері польських часописів. Там друкує польською мовою свої відомі нариси, які опісля, коли буде святкувати 40-літній ювілей своєї творчої праці, видасть українською мовою під назвою «Рутенці»[13, с. 93-94].

Ображений на весь світ, кинутий на дно суспільства, позбавлений елементарних засобів до існування, Іван Франко в цей час інтенсивно працює. Замість забороненого журналу «Друг», який фактично став його журналом, він випускає «Громадський друг», а відтак альманахи «Молот» та «Дзвін». Згідно з законом про пресу, альманахи на відміну від періодичних видань, не підлягали цензурі, але всупереч цьому вони тут же ж після виходу у світ конфісковувались, і вся премудрість полягала в тому, щоб їх охоронити від пильного ока поліції та своїх доморощених

донощиків і таємно розповсюдити між людьми, наражаючись на чергову небезпеку.

Та з усім цим можна миритись. Найстрашніше те, що батько Ольги Рошкевич тероризує дочку, аби вона рішуче порвала усякі зносини з Іваном Франком і викинула його з голови. Рятуючись від терору батька, Ольга виїжджає до рідні, а звідти таємно відвідує Івана Франка на Кляйнівській (*Двері безшумно розчиняються, і на порозі стає Ольга. Іван бачить тільки бліду пляму її обличчя і очі. Він проводить рукою по чолі, але привид не щезає. Тіло починає дрібно-дрібно тремтіти. Невже він справді збожеволів? Але ні. Ольга зривається з місця і з криком кидається до нього* [33, с. 399]). Скандал був страшний. Ольга писала Іванові Франку, що з нею мати сварилась так, що люди, що йшли дорогою повз плебанію, зупинялись і слухали. Мати і батько були впевнені, що дочка через Івана Франка запропастила свою долю. І тепер її ніхто з порядних людей не захоче взяти заміж. Та й Іван Франко розуміє, що він сам не зможе забезпечити нормальне життя Ользі, якщо візьме її (*Франко знаходить найрізноманітніші способи, щоб листуватися з Ольгою. То він передає через Ярослава книжку, в якій наколоті букви. Ольга ховається від батьків і ночами випишує букви і складає слова від свого коханого. А то друзі привозять чистий аркуш паперу, який потрібно потерти цибулею, щоб проявити текст...*

В хаті сварки кожен день. Мама нарікає на свою долю, що нагородила її такою донькою, на котру тепер показують пальцями і з котрої сміються горобці. Батько сердиться. Він розуміє, що тепер не так легко буде віддати Ольгу заміж. Ославлена, а до того ж бідна... Хто ж її візьме? [15, с.30-31]).

Гордіїв вузол розрубує сама Ольга. Вона повідомляє, щоб її посватав випускник львівської духовної семінарії Володимир Озаркевич, який доводився рідним братом письменниці Наталії Кобринської та внуком

Івану Озаркевичу, засновнику професійного українського театру в Галичині.

Вона обіцяє Іванові Франку, що шлюб буде чисто формальним і він дасть їй можливість бути вільною, здобути освіту і, звичайно, бачитись з Іваном Франком коли захоче і ніхто не буде їй в цьому заважати. Крім цього вона зможе організувати комуну: взяти у винайм поле свекра і прибутки з нього давати на підмогу таким потребуючим як Іван Франко, Михайло Павлик та його сестра. Івана Франка вразила ця рішучість Ольги і він переконує її, що все це ілюзії... 14 вересня 1879 року Ольга в Лодині взяла шлюб з Володимиром Озаркевичем і відразу по ньому виїхала в Белелую, де мешкав Володимир [13, с. 94-96]. *(Се крайній час, мені треба помочи конче, ти не можеш мені дати єї, не можеш поратувати, але я приймаю поміч від другого приятеля і йду заміж за Оз[аркевича]. Івасю, мені здався, що сли ти мене любиш, то повинен-єсь бути рад з того. Предціж я буду вільна, свобідна...*

Я уступаюсь відси, бо ту мені не жите, а смерть. Той чоловік хоче м'я взяти відси, – я го буду любити за то, я му вдячна за то. Тебе люблю, – ти ми показав дорогу, куда йти, а він отвирає ми ворота, що стоять заперті передомнов. – Не кажи, що я за тебе забула! Ти ми ніколи з думки не зійдеши, — що буду робити, про що буду думати, все то буде тісно зв'язане з твоевроботов, с твоїми думками... Мені буде добре, як відси геть піду; мене не буде ніхто в'язати; буду робити, буду працювати, о скільки лиш зможу, і буду с того рада... Лиш відси, з сего села гет!гет! гет!.. Сама піти не можу» [15, с.30-31]).

У жовтні 1882 року він розпочав писати історичну повість «Захар Беркут» для редакції журналу «Зоря», що оголосила конкурс на історичну повість. Для Франка цей конкурс був важливий; по-перше, в разі успіху міг би одержати велику суму грошей, що врятувала б «Світ» од фінансового краху, по-друге, письменник зміг би здійснити свій творчий давній задум – розкрити перед читачами риси майбутнього, соціалістичного суспільства

на історичному матеріалі життя громади в далекому минулому. Про це згадує Франко в листі до Павлика, наголошуючи, що повість зацікавить і широкі читацькі кола.

Франко покладав великі надії на нову повість, але швидко відчув її марність. До того ж він тяжко переживав свою відірваність од друзів. Настрій поета цього періоду відчутний у вірші «Корженкові»

На кінець 1882 року «Світ» припинив існування. Єдиною надією відновити зв'язки з читачем була повість «Захар Беркут». Франко працював над нею не відриваючись протягом жовтня і половини листопада. В середині листопада повість (10 друк, арк.) надіслано редакторові «Зорі» Партацькому. Франко з хвилюванням чекав відповіді редактора. У грудні прийшла відповідь. Партицький необ'єктивно поставився до Франка, не міг погодитись з тенденцією повісті. До того ж, він, як один з верховодів «народовського» табору, не мав особливого бажання матеріально підтримувати ідейного противника. У своєму листі Партицький й словом не згадав про твір, а запропонував Франкові співробітничати у «Зорі» – писати «всячину», тобто хроніку (іншого «народовці» не могли довірити Франкові). За це він мав одержувати по 1 центові (менше копійки) за рядок. Про премію за схвалену до друку повість «Захар Беркут» Партицький також нічого не писав. *(Щодо зауважень і претензій редактора Франко чемно відповів: «Ця повість моя, і я ставлю під нею свій підпис, а не Ви», а відносно оплати, то: «Простіть, Добродію, моє вираження, але справді, я не знаю, на яку тепер ступити з тим нещасливим «Беркутом». Ви начислили мені за нього 50 зрремуперації, а я числив, беручи найнижчу скалю Вашої премії, 180 зр (10 арк. печаті)... А й так чув я, що повість Вам не зовсім сподобалась і що Ви гадали б при печатанню її скорочувати, проти чого я згори мусів би застеречися» [15, с.69-70]).*

Франко був глибоко ображений поведінкою Партицького. Він навіть рішуче відмовився друкувати у «Зорі» повість за запропоновану суму 50 золотих ринських і просив повернути її. Але пропозицію

співробітничати у «Зорі» прийняв. У письменника не було іншого виходу. Проте, даючи згоду працювати у «народовській» «Зорі», він, звичайно, не думав іти на якісь ідейні поступки. Його насамперед приваблювала перспектива придбання трибуни для пропаганди революційно-демократичних поглядів [2, с. 124-125].

У юдолі плачу і несправедливості, де він кинутий між таких самих як і він, обділених життям та долею, запише чимало прекрасних пісень про інші дні і про інші часи, далекі від тюремних нар і наруги над людською гідністю. За ту наругу над ним так ніхто ніколи не понесе покарання. То будуть пісні від в'язнів з різних сіл. Невдовзі він використає їх і пояснить чимало ними свою теперішню ситуацію. Опісля дослідники творчості Івана Франка зберуть їх під один дах збірки і назвуть піснями, записаними Іваном Франком. Мало хто буде знати, що всі ці пісні, які ввійдуть у ті збірники, прокоментовані різними укладачами, за винятком пісень з Нагуєвичів та сусідніх сіл, були Франком у різний час записані, коли сидів у тюрмі...Його етап до рідних Нагуєвичів проліг через Станіславів, відтак Стрий, а відтак і рідний Дрогобич. Тюрма, в яку кинули Івана Франка, своїми півпідвальними сліпуватими вікнами, виходила на подвір'я перед рідною гімназією, з якої вийшов з планами на щасливе життя, яке пов'язував з Ольгою[13, с. 102-104].*(Уже скоро три місяці, як сидить Іван у коломийській тюрмі. Кинули його в загальну камеру і ніби зовсім забули. Перші дні він мало не збожеволів. Адже на цей раз ніяких, навіть формальних підстав для арешту не було. В чім же річ? Чия чорна тінь ходить назирці за ним і не дає хоч на час вільно дихнути? Уже не звучить по краю призивний голос «Громадського друга», не гуде його «Дзвін», б'ючи на сполох, не чути важкого гупання його «Молота». Позбавивши можливості говорити до народу, пани хотіли ще заморити його голодом, морально знищити, затоптати в грязь»[33, с. 438-439]).*

Такими словами закінчується роман Петра Колесника «Терен на шляху» – масштабна картина галицького життя кінця 19 століття. Беручи

за основу життєвий шлях Івана Франка письменник разом із тим показує умови, в яких формувався творчий дух майбутнього Каменяра, майстерно виписує образи тих людей, які справили найбільший вплив на визрівання його поглядів та переконань. Починаючи від образів родини і закінчуючи галицькими революціонерами – кожному із цих персонажів приділено якнайбільше уваги в романі. Але разом із тим Петро Колесник змальовує і ті суспільні умови, в яких мусив жити та працювати Іван Франко. Це і робітничий рух галицьких ріпників, і боротьба селянства за свої права, і розкол галицької інтелігенції. Кожному із цих явищ приділено максимум уваги, і кожне з них змальоване у невідривному зв'язку з формуванням особистості Франка.

Отже, роман «Терен на шляху» є не просто літературною обробкою біографії поета, а ще й масштабним твором соціально-політичної спрямованості.

ВИСНОВКИ

Біографістика та біографічна проза є одним із найновіших та найменш опрацьованих напрямів модерної літератури. Однак уже цим він викликає значний інтерес у письменників, науковців-дослідників та пересічних читачів. Це пов'язано насамперед із зростанням цікавості до маловідомих сторінок біографії того чи того митця, а також із новим поглядом на уже відомі факти із його життя. На сьогоднішній день джерелами біографічних досліджень стають не лише архівні документи, спогади сучасників, мемуаристика та епістолярій, а й соціальні мережі, які дозволяють читачам відслідковувати події із життя відомого митця в режимі «реального часу».

Художня біографістика вимагає від автора значної обізнаності у біографії особи, вміння проникнути в її психологію, бажання якнайдостовірніше передати, що відчував митець у той чи інший період свого життя, при цьому не відходячи від уже усталеного образу відомої особистості.

Леонід Смілянський та Зінаїда Тулуб стали талановитими письменниками-біографістами, майстерно відобразивши у своїх творах «Поетова молодість» та «В степу безкраїм за Уралом» найбільш непрості періоди життя Тараса Шевченка – становлення його як поета та арешт за зв'язок із кирило-мефодіївцями (а насправду – за гостру політичну сатиру поета), а також його перебування в Орській фортеці в Казахстані. Крім майстерного змалювання життя і побуту Кобзаря, Зінаїді Тулуб вдалося також створити мальовничу картину Казахстану. Вводячи до роману історію кохання двох молодих казахів, письменниця певним чином контрастує невільницьке життя освічених людей, засуджених у цивілізованій країні за їхній розум, з вільним життям кочівників, що досі живуть за законами Середньовіччя.

Петро Колесник та Роман Горак певним чином є продовжувачами традицій своїх попередників. За основу обидва письменники беруть життя та творчий шлях Івана Франка. Але разом з тим їм обом вдається створити

масштабні полотна, де головну роль відведено не власне самій постаті Каменяра, а тому, як він розвивався, його становленню як поета та громадського діяча. Петро Колесник при цьому показує боротьбу галичан за свої права, а Роман Горак показує Івана Франка у його взаєминах із жінками, трагедію його особистого життя.

Отже, говорячи про біографічну прозу як про потужне джерело для досліджень життєвого та творчого шляху однієї окремо взятої творчої особистості, можна з упевненістю сказати, що вона є цінним помічником при створенні цілісного портрета митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрела Л. Про нього – великого, єдиного нашого Тараса (думки наодинці) / Л. Андрела // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 3. – С. 54-57
2. Басс І. Іван Франко. Біографія / І. Басс. – Київ : Наукова думка, 1996. – 256 с.
3. Бездрабко В. Сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняної біографістики / В. Бездрабко // Українська біографістика : зб. наук. пр.. Ін-ту біограф дослідж. – Київ : НБУВ, 2016. – Вип. 14 – С. 29-49
4. Боднар Л. Друга наречена: до взаємин І. Франка з О. Білинською / Л. Боднар // Дзвін. – 2005. – № 9. – С. 138-141
5. Бурлака Г., Мельник Я. Скарб Івана Франка / Г. Бурлака, Я. Мельник // Світогляд. – 2012. – № 5. – С. 58-65
6. Буряк Л. Жіноча біографістика в українській історіографії (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Л. Буряк // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. – Київ, 2010. – Вип. 17. Генеологія та геральдика. – С. 6-16
7. Василенко М. Грунтовний життєпис великого Каменяра / М. Василенко // Дивослово. – 2004. – № 10. – С. 78-79
8. Вернік Ю. Біографічна інформація як суб'єкт соціальних комунікацій сучасного суспільства / Ю. Вернік // Українська біографістика : зб. наук. пр. Ін-ту біограф дослідж. – Київ : НБУВ, 2013. – Вип. 10. – С. 48-60
9. Вернік Ю. Блоги як новітні джерела біографічної інформації / Ю. Вернік // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 2011. – Вип. 31. – С. 626-632
10. Вернік Ю. Інтернет як джерело біографічної інформації про сучасників / Ю. Вернік // Українська біографістика : зб. наук. пр.. Ін-ту біограф дослідж. – Київ : НБУВ, 2016. – Вип. 14. – С. 250-262
11. Глинчак В. Юність генія / В. Глинчак // Літературна Україна. –

2010. – 27 травня (№ 9). – С. 3

12. Горак Р. Прозвані юродивими : есеї про Тараса Шевченка / Р. Горак. – Львів : Апріорі, 2011. – 248 с.

13. Горак Р. Бажав я для скованих волі... : біографія Івана Франка / Р. Горак. – Львів : Апріорі, 2015. – 320 с.

14. Горак Р. Портрет поета, мальований генералом / Р. Горак // Дзвін. – 2009. – № 9/10. – С. 98-101

15. Горак Р. Тричі мені являлася любов... / Р. Горак . – Львів : Апріорі, 2017. – 150 с.

16. Горак Р. Цілком невідоме / Р. Горак // Дзвін. – 2007. – № 10. – С. 121-141

17. Гордасевич Б. Відомий і невідомий Іван Франко / Б. Гордасевич // Літературна Україна. – 2003. – 11 верес. – С. 2

18. Гордасевич Г. Три арешти Івана Франка / Г. Гордасевич // Дивослово. – 1998. – № 4. – С. 52-54

19. Денисенко А., Туркевич В. Творець української біографістики / А. Денисенко, В. Туркевич // Пам'ять століть. – 2006. – №3/4. – С. 201-209

20. Дзюбан Р. Невідомі листи Івана Франка до Целестини Журавської-Зигмунтовської / Р. Дзюбан // Україна модерна / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т історичних досліджень. – Київ, Львів, 2006. – Число 10. – С. 161-186

21. Доценко Т. Жінки у драмі кохання Тараса Шевченка: (усний журнал) / Т. Доценко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 5. – С. 1-16

22. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан. – Київ : Основи, 1998. – 658 с.

23. З іменем Кобзаря. Вінничани про Тараса Шевченка : до 200-річчя від дня народж. / упоряд. А. М. Подолинний. – Вінниця : Консоль, 2013. – 304 с.

24. Заболотна І. Біографістика та біографічний метод в наукових

дослідженнях І. Крип'якевича / І. Заболотна // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2011. – Вип. 46. – С. 178-185

25. Загірня М. Спогади про Івана Франка та про його сімейне вогнище / М. Загірня // Просвіта. – 2002. – № 5. – С. 6-7

26. Зайцев, П. Життя Тараса Шевченка : біографія окремої особи / П. Зайцев. – 2-е вид. – Київ : Обереги, 2004. – 480 с.

27. Зелінська А. Типологічна класифікація біографічних видань / А. Зелінська // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 1. – С. 25-29

28. Зленко Г. З книги життя Т. Г. Шевченко / Г. Зленко // Київська старовина. – 1997. – № 3-4. – С. 47-56

29. Зленко Г. Поєднало їх Аральське море: епізод з біографії Тараса Шевченка / Г. Зленко // Науковий світ. – 2008. – № 1. – С. 8-9

30. Зленко Г. Чи був Шевченко на Україні 1841? / Г. Зленко // Україніка. – 1999. – № 11. – С. 201-203

31. Івченко А. Тарасові мандри Україною / А. Івченко // Світогляд. – 2013. – № 6. – С. 16

32. Коляда І. «Він став художником за порадою однієї людини, яка піклувалася про нього, й поетом тому, що народився ним»: (з листа В. Рєпніної до Шарля Ейнара від 27 січня 1844р.) : Тарас Шевченко – лібретист: маловідомі сторінки творчої біографії Кобзаря / І. Коляда, В. Гудима // Історія в школі. – 2017. – № 9/10. – С. 1-13

33. Колесник П. Терен на шляху / П. Колесник. – Львів : Каменяр, 1980. – 480 с.

34. Кукуруза С. Шевченко в Казахстане / С. Кукуруза // Україніка. – 1999. – № 10. – С. 207-210

35. Куропатенко Т. «Одна несміла, як лілея біла...» / Т. Куропатенко // Українська мова та література. – 2006. – № 33-34. – С. 37-39

36. Лапікура В. Геній і пан : Тарас Шевченко та Енгельгардти: це оминали підручники / В. Лапікура, Н. Лапікура // Персонал. – 2013. – № 2. –

С. 92-99

37. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / Б. Лепкий. – Вид. 2-е. – Тернопіль : Джура, 2014. – 184 с.

38. Лісовенко М. Казахстанська доля / М. Лісовенко // Науковий світ. – 2010. – № 7. – С. 28-31

39. Любовець Н. Біографіка й біографічне читання за доби інформаційної революції / Н. Любовець // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 6. – С. 36-37

40. Любовець Н. Біографічні серії в контексті розвитку української біографічної традиції / Н. Любовець // Українська біографістика : зб. наук. пр.. – Київ, 2008. – Вип. 4. – С. 267-282

41. Любовець Н. Українська біографістика у сучасному науководослідному та інформаційному вимірах / Н. Любовець // Бібліотечний вісник. – 2009. – С. 19-21

42. Любовець Н., Попик В. Біографіка і новітні інформаційні технології / Н. Любовець, В. Попик // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 6. – С. 58-61

43. Ляшко С. Біографіка чи біографістика? / С. Ляшко // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 2. – С. 32-35

44. Ляшко С. Поняття «Наукова біографія» у теорії та практиці історико-біографічних досліджень / С. Ляшко // Українська біографістика : зб. наук. пр. Ін-ту біограф дослідж. – Київ : НБУВ, 2013. – Вип. 10. – С. 25-47

45. Ляшко С., Марченко Н. Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання / С. Ляшко, Н. Марченко // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, 2012. – Вип. 34. – С. 465-476

46. Марченко Н. «Біографія дитинства» в науковому полі біографіки та колі дитячого читання / Н. Марченко // Бібліотечний вісник. – 2016. – № 6. – С. 28-34

47. Марченко Н. Дитинство як предмет дослідження біографічної

науки / Н. Марченко // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, 2010. – Вип. 28. – С. 508-519

48. Медвідь В. Мить і вічність Шевченкового заслання / В. Медвідь // Літературна Україна. – 2004. – 1 квітня. – С. 4

49. Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка / Я. Мельник // Дивослово. – 2000. – № 1. – С. 61-62

50. Мельничук Б. «Нам заповідь світить Франкова...»: Великий Каменярь у взаєминах з Буковиною / Б. Мельничук // Пам'ять століть, 2010. – № 3. – С. 32-51

51. Менжулін В. Застосування психологічного аналізу в історико-філософській біографістиці: загрози і перспективи їх подолання / В. Менжулін // Актуальні проблеми духовності : зб. наук. пр. / Криворізь. нац. ун-т. – Кривий Ріг : КНУ, 2013. – Вип. 14. – С. 103-118

52. Наумова Н. Подорожуймо Тарасовими шляхами / Н. Наумова // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 16-21.

53. Неврлий М. Іван Франко і чеський революційний рух / М. Неврлий // Минуле й сучасне : збірник слов'янознавчих праць. – Київ, 2009. – Ч. 2. – С. 113-133

54. Олійник А. Стежками великого Кобзаря. Дитинство та юність Тараса Шевченка / А. Олійник // Українська мова й література у сучасній школі. – 2013. – № 10. – С. 55-57.

55. Панченко В. З дитячих літ генія / В. Панченко // Дивослово. – 2006. – № 9. – С. 37-38

56. Петрикова В. Біографічна традиція в історії формування інформаційного простору сучасної України / В. Петрикова // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, 2012. – Вип. 34. – С. 492-500

57. Попик В. Віографу – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень / В. Попик // Український історичний журнал. – 2015. – № 3. – С. 122-137

58. Попик В. Довідкова біографістика в електронному

інформаційному просторі України / В. Попик // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, 2008. – Вип. 22. – С. 213-220

59. Попик В. Здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки / В. Попик // Українська біографістика : зб. наук. пр.. Ін-ту біограф дослідж. – Київ : НБУВ, 2015. – Вип. 12. – С. 9-41

60. Попик В. Новітні напрацювання у справі формування вітчизняних ресурсів біографічної інформації / В. Попик // Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору : матеріали наук. конф., Київ, 21-23 жовт. 2014 р. – С. 352-355

61. Попик В. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних бібліографічних інформаційних ресурсів / В. Попик // Українська біографістика : зб. наук. праць. – вип. 3. – Київ. – 2005. – С. 15-27

62. Попик В. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів бібліографічної інформації ХХІ с. / В. Попик // Українська біографістика : зб. наук. пр.. – Київ, 2008. – Вип. 4. – С. 8-40

63. Попик В. Традиції і новаторство в сучасній вітчизняній біографістиці / В. Попик // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, 2009. – Вип. 24. – С. 251-264

64. Попик В., Любовець Н. Сучасна українська біографістика: досвід та проблеми розвитку / В. Попик, Н. Любовець // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 34-36

65. Попик В., Мельник Н. Українська біографістика / В. Попик, Н. Мельник // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 6. С. 34-37

66. Приходько О. «Це тихе свято над моєю долею...» : Тарас Шевченко і Варвара Репіна: історія стосунків / О. Приходько // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 50-52

67. Радзикович В. Світоч національно-культурного відродження України / В. Радзикович // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 5/6.

С. 31-39

68. Рева Л. Біографія, біографічний твір як чинники української літературної біографіки / Л. Рева // Короленківські читання 2015. Бібліотеки, архіви, музеї: інноваційна модель розвитку. У 2 ч. : матеріали XVIII Міжнар. Наук.-практ. конф.– Харків : ХДНБ, 2016. – Ч. 2. – С. 191-212

69. Рева Л. Документалістика початку XXI століття: проблеми теорії та історії / Л. Рева // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 3. – С. 48-49

70. Сиротенко В. Маловідомі сторінки біографії Тараса Шевченка / В. Сиротенко // Визвольний шлях. – 2000. – № 3. – С. 95-99

71. Скакун О. Франко Іван Якович: видатний український письменник, вчений, публіцист, громадський діяч, революційний демократ / О. Скакун // Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети. – Київ, 2002. – № 1. – С. 208-212

72. Скакун О. Шевченко Тарас Григорович – народний поет, художник, мислитель, громадський діяч / О. Скакун // Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети. – Київ, 2002. – № 1. – С. 182-185.

73. Скуратівський В. Із нотаток до Шевченкової біографії / В. Скуратівський // Сучасність. – 2005. – № 12. – С. 123-145

74. Смілянський Л. Поетова молодість / Л. Смілянський. – Київ : Дніпро, 1984. – 413 с.

75. Студьонова Л. Тарас Шевченко сам по собі й у свій час / Л. Студьонова. // Сіверянський літопис, 2014. – № 1/3. – С.145-157.

76. Стус Д. Біографія: суб'єктивізація об'єкта / Д. Стус // Київська старовина. – 2002. С. 28-43

77. Тарас Шевченко і народна культура : збірник праць Міжнародної наукової Шевченківської конференції : У 2 кн. Кн. 1 / Редкол. В. Л. Смілянська та ін. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – 264 с.

78. Тарас Шевченко: (1814 - 1861) поет, художник, мислитель // Сто найвідоміших українців. – Київ. – 2005. – С. 222-236
79. Тирик Я. Дорогами і стежками Івана Франка / Я. Тирик // Українська мова та література, 2006. – № 33-34. – С. 18-30
80. Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом / З. Тулуб. – Київ : Дніпро, 1984. – 586 с.
81. Яценко О. Вітчизняна наукова періодика як джерело формування «українського національного біографічного архіву / О. Яценко // Українська біографістика : зб. наук. пр.. Ін-ту біограф дослідж. – Київ : НБУВ, 2016. – Вип. 14. – С. 233-249